

HAZÁNK LEGRÉGIBB LITURGIKUS KÖNYVE: A SZELEPCHÉNYI-KÓDEX.

Egy évvel Szent István kilenc évszázados jubileuma után, a megnagyobbodott Magyarországon, megengedte a Gondviselés, hogy megismerjük azt az eddig fel nem dolgozott és teljes jelentőségében fel sem fogott legrégibb liturgikus kéziratot, mely az első Árpád-királyok idején, a XI. század közepe táján készült s a hazai liturgia-fejlődésnek első tanúja. Úgy véljük, igazolhatjuk kódexünk régiségét (1073 előtt) s mellette azt is, hogy az eddig sorozatosan legrégibb liturgikus emlékek — a Hahóti-kódex (1073—1092 között), valamint a Pray-kódex (1192—1196) — fiatalabb nála. Mégis, mint látni fogjuk, ez a legrégibb liturgikus kódex teljesen oda mutat, ahova a magyarországi liturgia említett két tiszteletreméltó tanúja: Franciaországra, ahonnan a cluny-i szellemű bencés hittérítők kiindultak. Liturgikus tartalom szempontjából pedig ugyancsak azt a meglepő felfedezést tesszük, hogy a Szelepchényi-kódex ünnepei (a Sancto-rale, azaz a szentek ünnepeit tartalmazó kódex-rész) a két fiatalabb liturgikus kódexszel szoros rokonságban van, szinte ősöknek tekinthető. A magyarországi liturgia, bár szorosan a római liturgiához kapcsolódik, a szentek ünnepeinek megállapításánál eszerint már Szent István, vagy ha úgy tetszik, az első Árpád-királyok ideje óta saját útjára lépett és bizonyos liturgikus egy-ségre törekedett, teljesen a cluny-i szellem értelmében, megelőzve ezzel csaknem egész Európát.¹

¹ Kötelességem hálámat kifejezni elsősorban DRAGUTIN KNIEWALD DR. zágrábi egyetemi professzor úrnak, a Hahóti-kódex felfedezőjének, a magyar liturgia-történet érdemes munkásának, ki figyelmemet a Szelepchényi-kódexre felhívta és feldolgozására serkentett, s ezenkívül szóbeli és levélbeli tanácsával támogatott. Hálás köszönetet mondok FITZ JÓZSEF DR. úrnak, az Országos Széchényi-Könyvtár főigazgatójának a legmesszebbmenő támogatásért az e könyvtárban végzett kutató munkámban és munkatársainak, főképen BAR-

I. A Szelepchényi kódex perikopa-rendszere.

Systema Pericoparum Codicis Szelepchényiani.

A dűlt betűs szavak a kódex eredeti szövegét jelzik. Szakemberek előtt érthetően mindenütt egy-két szóval latinul közlöm a perikopa tartalmát, a külföldi olvasóra való tekintettel. Az összehasonlítást mindjárt közlöm a legfontosabb kódexekkel: *H* a Hahóti-kódex rövidítése Bibl. Metr. Zágráb. 126 nr., a Magyar Nemzeti Múzeum birtokában levő fényképek alapján. — *P* a Pray-kódex Sanctoralejának rövidítése, közölve KNEWALD. A Pray-kódex Sanctoraleja, MKSzemle 1939. jan.—márc. Ezek közül *C* jelenti a Cisiojanust (csiziót) ezen kódexből, *S*₁ a nagy sacramentariumot, *S*₂ a kis sacramentariumot, *K* a nagy Kalendariumot. A csillag a Sacramentarium Ratoldi-ban való előfordulást jelzi.

Litterae Italicae designant verba deprompta e textu originali Codicis, verbis propriis breviter indicatur argumentum pericopae. Statim adicitur coniecto cum codicibus maximi momenti: cum Codice Zagrabiensi M. R. 126., i. e. Sacramentario de Hahót abbatae O. S. B. saec. XI., sub littera H.; deinde cum Codice sic dicto Pray: sacramentario saec. XII. v. fin. Sanctorale eius editum a D. Kniewald, A Pray-kódex Sanctoraleja, MKSzemle 1939. 1—3. nr., p. 3—14. (C interpretatur Cisiojanus, *S*₁ sacramentarium magnum, originale eiusdem codicis, *S*₂ sacramentarium supplementare, *K* Kalendarium magnum eiusdem codicis.) — * Asteriscus denotat identitatem cum sacramentario Ratoldi Corbeiensis saec. X.

Fol. 1—35. v.: *Proprium de tempore*:*Az egyházi év perikopái:*

1. (Dominica Resurrectionis.)	Maria Magdalene, M. Jacobi et Salome:	Mc 16, 1—7
2. FERIA II.	Discipuli in Emmaus:	Lc 24, 13—35
3. FRA III.	Jesus stetit in medio eorum:	Lc 24, 36—47
4. FERIA IIII.	Vado piscari:	Jo 21, 1—14
5. FERIA quinta	Magdalene ad monumentum:	Jo 20, 11—18
6. FRA VI.	Discipuli abierunt in Galilaeam:	Mt 28, 16—20
7. Sabbato.	Petrus et Joannes apud sepulchrum:	Jo 20, 1—9
8. Domc prima post resurr.	Apparitio Domini; Thomas:	Jo 20, 19—31

TONIEK EMMA DR. főkönyvtárosnak és HUBAY ILONA DR. s.-őrnek. Köszönetemet nyilvánítom továbbá BALOGH ALBIN DR. igazgató úrnak és ZÁKONYI MIHÁLY DR. esztergomi érseki könyvtárigazgató úrnak, cseh liturgia-történeti adatok szíves közléséért JOZEF BERAN DR. prágai egyetemi tanár úrnak. Leginkább pedig köszönettel tartozom KÚHAR FLÓRIS DR. egyetemi c. rk. tanár úrnak, rendtársamnak a kutatás és publikálás egész folyamata alatt tanúsított szellemi támogatásért.

9. <i>Domc II.</i>	Pastor bonus	Jo 10, 11—16
10. <i>Domc III.</i>	Modicum et iam non videbitis me:	Jo 16, 16—22
11. <i>Domc IIII.</i>	Vado ad eum qui misit me:	Jo 16, 5—14
12. <i>Domc V.</i>	Si quid petieritis Patrem:	Jo 16, 23—30
13. <i>In die ascensionis Dni.</i>	Ascensio Christi:	Mc 16, 14—20
14. <i>Domc prima post ascens.</i>	Cum venerit Paraclitus:	Jo 15, 26 s. + 16, 1—4
15. <i>In vigla pentecosten.</i>	Si diligitis me, mandata mea . . . :	Jo 14, 15—21
16. <i>In die sco (sancto: Dom. Pentec.)</i>	Si quis diligit me . . . :	Jo 14, 23—31
17. <i>Fra II.</i>	Nicodemus:	Jo 3, 16—21
18. <i>Fra III.</i>	Qui non intrat per ostium:	Jo 10, 1—10
19. <i>Fra IIII.</i>	Nemo potest venire ad me, nisi:	Jo 6, 44—52
20. <i>Fra V.</i>	Convocatis Jesus 12 apostolis:	Lc 9, 1—6
21. <i>Fra sexta.</i>	Paralyticus in lecto:	Lc 5, 17—26
22. <i>Sabbato.</i>	Socrus Simonis:	Lc 4, 38—44
23. <i>De ss. trinitate. Evnglm cum uenerit paraclitus. require retro.</i>		Jo 15, 26
24. <i>Domc prima post Pentecosten.</i>	Epulo et Lazarus:	Lc 16, 19—31
25. <i>Domc. II.</i>	Caena magna:	Lc 14, 16—24
26. <i>Domc. III.</i>	Ovis et drachma perdita:	Lc 15, 1—10
27. <i>Domc. IIII.</i>	Estote misericordes:	Lc 6, 36—42
28. <i>Domc. V.</i>	Captatio piscium miraculosa:	Lc 5, 1—11
29. <i>Domc. VI.</i>	Nisi abundaverit iustitia vestra:	Mt 5, 20—24
30. <i>Domc. VII.</i>	Misereor super turbam:	Mc 8, 1—9
31. <i>Domc. octava.</i>	Falsi prophetae:	Mt 7, 15—21
32. <i>Domc. VIIII.</i>	Villicus iniquitatis:	Lc 16, 1—9
33. <i>Dominica decima.</i>	Dominus flevit super civitatem:	Lc 19, 41—47
34. <i>Domc. XI.</i>	Pharisaeus et publicanus:	Lc 18, 9—14
35. <i>Domc. XII.</i>	Surdo-mutus in finibus Decapoleos:	Mc 7, 31—37
36. <i>Domc. XIII.</i>	Bonus Samaritanus:	Lc 10, 23—27
37. <i>Domc. XIIIII.</i>	Decem leprosi:	Lc 17, 11—19
38. <i>Domc. XV.</i>	Nemo potest duobus dominis . . . :	Mt 6, 24—33
39. <i>Domc. XVI.</i>	Naim:	Lc 7, 11—16
40. <i>Domc. XVII.</i>	Hydropicus:	Lc 14, 1—11
41. <i>Domc. XVIII.</i>	Quid vobis videtur de Christo:	Mt 22, 34—46
42. <i>Domc. XVIIIII.</i>	Paralyticus in lecto:	Mt 9, 1—8
43. <i>Domc. XX.</i>	Nuptiae regales:	Mt 22, 1—14
44. <i>Domc. XXI.</i>	Filius reguli:	Jo 4, 46—53
45. <i>Domc. XXII.</i>	Rex rationem ponit cum servis:	Mt 18, 23—35
46. <i>Domc. XXIII.</i>	Numisma census:	Mt 22, 15—21
47. <i>Domc. ante adventum dni</i>	Multiplicatio panum:	Jo 6, 5—14
48. <i>Domc. I. de adventu dni</i>	Ingressus triumphalis Domini:	Mt 21, 1—9
49. <i>Domc. II.</i>	Signa in sole et luna:	Lc 21, 25—33
50. <i>Domc. III.</i>	Joannes audit in vinculis opera Christi:	Mt 11, 2—10

51. *Domc. IIII.* Testimonium Joannis: Jo 1, 19—28
 52. *Domc. I. post natale dni* Simeon in templo Lc 2, 33—40
 53. *Domc. II.* Jesus 12 annorum: Lc 2, 42—52
 54. *Domc. III. post natale* Nuptiae in Cana: Jo 2, 1—11
 55. *Domc. IIII.* Ecce leprosus veniens: Mt 8, 1—13
 56. *Domc. V.* Motus magnus in mari: Mt 8, 23—27
 57. *Domc. in septuagesima* Operarii in vinea: Mt 20, 1—16
 58. *Domc. in sexagesima* Parabola seminantis: Lc 8, 4—15
 59. *Domc. in quinquagesima* Praedictio passionis: Lc 18, 31—43
 60. *Domc. in quadragesima* Tentatio Domini: Mt 4, 1—11
 61. *Domc. II. in XL. ma* Mulier chanaanica in finibus Tyri: Mt 15, 21—28
 62. *Domc. III. in XL. ma* In Beelzebub principe daemoni-
 orum: Lc 11, 14—28
 63. *Domc. IIII. in XL. ma* Multiplicatio I. panum: Jo 6, 1—14
 64. *Domc. ante palmas* Quis arguet me de peccato: Jo 8, 46—59
 65. *In ramis palmarum. In ill. tpr.* (tempore) Cum adpropinquassent iherosolimis & ueniss.
 Require in prima dominica de adventu domini.
 66. Passio dni nri Ihu XPi scdm Matheum Mt 26, 1—63a
 (Iacuna: Mt 26, 63b—27, 65a) + 27, 65s
 67. *Feria scda* Caena in Bethania, ingressus Domini,
 gentiles in templo, clarificatio Jesu: Jo 12, 1—36
 68. *Fra III.* Passio dni nri Ihu XPi scdm Marcum Mc 14, 1—15, 46
 69. *Fra IIII.* Passio dni nri Ihu XPi scdm Marcum
 (sic) Lc 22, 1—23, 53
 70. *In cena dni* Lotio pedum: Jo 13, 1—15
 71. *(Feria VI. in parasceve)* (Inscriptio rasa est: Passio sec. Joann.) Jo 18, 1—19, 42
 72. *In sabbato sco* Vespere sabbati, quae lucescit . . . : Mt 28, 1—7
 (Decem lineae vacuae remanserunt)
 73. *In vigilia nativitatis Dni* Cum esset desponsata mater Jesu: Mt 1, 18—21
 74. *In galli cantu* Exiit edictum: Lc 2, 1—14
 75. *In mane* Pastores: Lc 2, 15—20
 76. *In die sco* In principio erat verbum: Jo 1, 1—14
 77. *De sco Stephano* Ecce ego mitto ad vos prophetas: Mt 23, 34—39
 78. *De sco Iohanne evangl.* Sequere me Jo 21, 19—24
 79. *De scis Innocentib.* Caedes infantium: Mt 2, 13—18
 80. *De s. Silvestro.* Vigilate quia nescitis qua hora dns. Mt 24, 42
 81. *De circumcissione dni.* Circumcisio: Lc 2, 21
 82. *De vigilia epiphanie dni* Reversus s. Familiae: Mt 2, 19—23
 83. *In die sco* Magi ab Oriente: Mt 2, 1—12
 84. *De octavis epiphanie dni* Baptisma et genealogia Domini: Lc 3, 21—4, 1a
 85. *Aliud evangeliu scdm math.* Baptisma Domini: Mt 3, 13—17

Fol. 35—45 : Proprium de Sanctis (Sanctorale) :²*A szentek ünnepének perikopái:*

Januarius

86. <i>De sco Hylario</i>	Mt 25, 14	13. Eppus Pictaviensis, Doctor Eccl., † 366. H. P(K).*
87. <i>De sco Felice</i>	Lc 10, 16	14. Presbyter Nolanus, † 256. H. P(C S ₁ K).*
88. <i>De sco Mauro</i>	Mc 13, 33	15. Abbas de Glanfeuil, † 584. H. P(K).*
89. <i>De sco Marcello</i>	Lc 12, 1b	16. Summus Pont. † 309. H. P(C S ₁ K).*
90. <i>De sca Prisca</i>	Mt 13, 44	18. Virgo protomartyr Romana † sub Claudio. H. P(C S ₁ K).*
91. <i>De ss. Mario, Martha et al.</i>	Mt 10, 40	19. SS. Maris, Martha, Audifax et Habacuc MM. Persae † Romae 270. P(S ₁ K).*
92. <i>De ss. Fabiano et Sebastiano</i>	Lc 6, 17	20. S. Pont. † 250; officialis Romanus † 287. H. P(C S ₁ K).*
93. <i>De sca Agnete</i>	Mt 25, 1	21. Virgo martyr Romana † 262/3. H. P(C S ₁ K).*
94. <i>De sco Vincentio</i>	Jo 12, 24	22. Martyr in Gironne sub Diocletiano. H. P(C S ₁ K).*
95. <i>De conversione sci Pauli</i>	Mt 19, 27—29	25. Festum gallicanae originis, Romae celebratum iam saec. IX. H. P(C S ₁ K).*
96. <i>De oct. s. Agnetis</i>	Mt 25, 1	28. — H. P(S ₁ K).*

Februarius

97. <i>De sca Brigida</i>	Mt 13, 44	1. Abbaissa fundatrix monasterii Kildare † 523. P(C S ₁ K).*
98. <i>De purificatione sce Marie</i>	Lc 2, 22—32	2. Festum celebratum Romae a saec. VII. H. P(C S ₁ K).*
99. <i>De sco Blasio</i>	Mt 16, 24	3. Eppus mart. Sebastensis † versus 300 P(C S ₁ K).*

² Általában csak a perikopa kezdőszavai vannak meg, melyeket a bibliai idézettel jelzek. Az egész perikopa a Communeban van meg. Nincsen kiéve az ünnep dátuma sem, ezt is pótlom a római kalendárium szerint. — *Generatim tantum initium pericoparum indicatur in Codice, pericopa integra invenitur in Communi. Deest etiam indicatio diei, quod suppletur a me sec. Calendarium Romanum.*

100. *De sca Agatha*
 101. *De sca Scolastica*
 102. *De sco Valentino*
 103. *De sca Juliana*
 104. *De cathedra s. Petri*
 105. *De sco Mathia aplo*
100. *De sca Agatha*
 101. *De sca Scolastica*
 102. *De sco Valentino*
 103. *De sca Juliana*
 104. *De cathedra s. Petri*
 105. *De sco Mathia aplo*

Martius

- Mt 5, 13
 Mt 11, 25—30
 Lc 1, 26—38
12. S. Pontifex † 604. H. P(C S₁ K).
 21. Patriarcha Monachorum Occ. † 543? H. P(C S₁ K).
 25. Festum celebratum in Occid. a s. VII. H. P(C S₁ K).*

Aprilis

- Lc 19, 12
 Mt 5, 13
 Mt 13, 44
 Jo 15, 17
 Lc 10, 16
 Mt 10, 26b
 Lc 10, 1
 Jo 15, 1
4. Eppus Mediolanensis, Doct. Eccl. † 397. P(C K).
 11. Translatio S. Pontificis † 461. P(S₁ K).
 13. Virgo mart. Chalcedone † 307. P(S₁ K).
 14. Martyres Romani † 229. H. P(C S₁ K).
 23. Eppus mart. confirmator S. Stephani † 997. H. P(C S₁ S₂).
 24. In Hungaria 24; mart. Lyddae † 303. H. P(C S₁ K).
 25. Festum celebratum a saec. IX. H. P(C S₁ K).
 28. Vialis II. eppus Ravennae † s. III. H. P(C S₁ K).*

Maius

- Jo 14, 1—13
 Mt 13, 44—45
1. Festum apostolorum est dedicatio basilicae eorum Romae a. 561. H. P(C S₁ K).
 3. Festum celebratum Romae a s. VII. H. P(C S₁ K).*

119. *De sco Jobe aplo* ?
 120. *De sco Michael* Jo 5, 1b—4
 121. *De scis Gordiano et Epimacho* Lc 21, 9
 122. *De ss. Nereo, Achilleo atq. Pancratio* Lc 21, 14
 123. *De sca Potentiana* Mt 25, 1
 124. *De sco Urbano* Lc 19, 12
 125. *De sca Petronella* Mt 13, 44
6. Festum S. Joannis „ante portam Lat.“ dedicatio huius basilicae saec. VIII. H. P(C S₁ K).*
8. Festum Apparitionis Archangeli, dedicatio basilicae mont. Gargani, s. VIII. P(K).*
10. Martyres Romani † 362. H. P(C S₁ K).*
12. N. et A. martyres Terracinae sub Traiano, P. martyr iuvenis Romae † 304. H. P(C S₁ K).*
19. Virgo mart. Pudentiana Romae s. II. P(S₁ K).*
25. S. pontifex Urbanus I. † 230. H. P(C S₁ K).*
31. Virgo mart. Romana sub Domitiano. P(K).*
- Iunius
1. Presbyter mart. sub Domitiano. H. P(C S₁ K).*
2. Martyres Romani † 303. H. P(C S₁ K).*
5. Eppus Moguntinus ap. Germaniae, mart. † 755. P(C K).*
8. M. eppus de Noyon et Tournai † 545 vel 557; G. eppus de Rouen vixit versus 511. P(C K)* sine Gildardo.
9. Martyres Romani sub Diocletiano. H. P(C S₁ K).*
11. Festum celebratum a saec. IX. H. P(C S₁ K).*
12. Martyres Romani sub Diocletiano. H. P(C S₁ K).*
15. Mart. Sicilianus † Romae sub Dioclet. H. P(C S₁ K).*
16. C. puer Iconii, J. mater eius, mart. sub Diocletiano. H. P(K).*
18. Martyres Romani † 287. H. P(C S₁ K).*
19. Inventio MM Mediolani 386. H. P(C S₁ K).*
23. Festum Johannis Baptistae celebratum a saec. IV. H. P(S₁ K).*
24. — H.
24. — H. P(C S₁ K).*
126. *De sco Nichomede* Mt 16, 24
 127. *De scis Marcellino et Petro* Mc 13, 1
 128. *De sco Bonifatio* Lc 19, 12
 129. *De ss. Medardo et Gildardo* Lc 12, 35
 130. *De ss. Primo et Feliciano* Mt 24, 3
 131. *De sco Barnaba* Jo 15, 12
 132. *De scis Basilde, Cirino, Nabore et Nazario* Lc 21, 9
 133. *De sco Vito et sociis eius* Lc 21, 14
 134. *De scis Cirico et Julitta* Mt 10, 16
 135. *De sco Marco et Marcelliano* Mc 13, 1
 136. *De ss. Gervasio et Pbasio (Protasio)* Lc 1, 5—17
 137. *De vigilia sci Johis Bapt.* Lc 1, 18—25
 138. *In mane* Lc 1, 57—68
 139. *In die sco,*

140. *De scis Johanne et Paulo*
 141. *De vigla apolorum Petri et Pauli*
 142. *In die sco*
 143. *De sco Paulo*
144. *De ss. Presso (Processo) et Martiniano*
 145. *De translatione S. Martini*
 146. *In octavis apolorum*
 147. *De scis VII Frīb. (fratribus)*
 148. *De vigilia sci Benedicti*
 149. *In die sco*
150. *De s. Margareta*
 151. *De s. Alexio*
 152. *De oct. sci Benedicti*
 153. *De sca Maria Magdalene*
 154. *De sco Apollinare*
 155. *De vigilia sci Jacobi apli*
156. *In die sco*
 157. *De scis septem dormientibus*
 158. *De sco Pantaleone*
- Lc 12, 1b
 Jo 21, 1—19
 Mt 16, 13—19
 Mt 19, 27
26. Fratres mart. Romani † 362. H. P(C S₁ K).*
 28. Festum celebratum a saec. Iv. H. P(S₁ K).*
 29. — H. P(C S₁ K).*
 30. Festum commemorationis Pauli; celebratum a saec. VI. H. P(C S₁ K).*
- Iulius**
- Mt 24, 3
 Mt 25, 14
 Mt 14, 22—33
 Mt 12, 46—50
 Mt 11, 25
 Mt 5, 14—19
2. Martyres Romani sub Nerone. H. P(C S₁ K).*
 4. Festum celebratum in Gallia a saec. V/Vi. H. P(S₁ K).*
 6. Octava iam a saec. V. Romae. H. P(C S₁ K).*
 10. Felicitas et 7 filii mart. Romani † 162. H. P(C S₁ K).*
 10. —
 11. Festum translationis S. Benedicti, celebratum in Gallia a saec. VIII. H. P(C S₁ K).*
- Mt 25, 1
 Mc 13, 33
13. Virgo martyr Antiochiae † 290, festum in Oriente et Romae 20. jul. H. P(C S₁ K).
 17. Edessae v. Romae † 412, patronus monasterii s. Alexii Romae. H. P(C S₁ S₂ K).
 18. — P(S₁ K).
 22. † saec. I. H. P(C S₁ K).*
 23. Primus eppus Ravennae, † versus 200. H. P(C S₁ K).*
 24. Festum Jacobi maioris, celebr. in Hispania occasione translationis saec. VII. P(K).
 25. — H. P(C S₁ K).*
 27. Iuvenes Ephesini mart. sub. Decio, venerati sub Theodosio II. († 450). P(C S₁ K).*
 27. Martyr Nicomediae † 303. P(C S₁ S₂ K).*
- Mt 10, 35—45
 Jo 15, 17
 Mt 10, 26b

159. *De ss. Felice, Simplicio, Faustino et B.*

(Beatrix)

160. *De ss. Abdone et Sennen*

161. *De vinculis sci Petri*

162. *De sco Stephano pp.*

163. *De invent. S. Stephano*

164. *De sco Syxto cum sociis suis*

165. *De transfiguratione dñi*

166. *De sca Afra*

167. *De sco Donato eppo*

168. *De Ciriaco et sociis ei.*

169. *De vigla sci Laurentii*

170. *In die sco.*

171. *De sco Tiburcio*

172. *De sco Yppolito et sociis ei.*

173. *De sco Eusebio*

174. *De vigla sce Marie*

175. *In die sco*

176. *De octavis sci Laurentii*

177. *De octavis sce Marie*

178. *De vigla sci Bartholomei*

179. *In die sco*

180. *De sco Rufo*

Lc 21, 14 29. Felix † 359, reliqui mart. sub Diocletiano. H. P(C S₁ K).*

Lc 21, 9 30. Mart. Persae Romae † 250. H. P(C S₁ K).*

Augustus

Mt 16, 1 1. Festum dedicationis basilicae saec. V. H. P(C S₁ K).*

Lc 19, 12 2. S. pontifex martyr † 257. H. P(C S₁ K).*

Mt 23, 34 3. Inventio Protomartyris 415. H. P(C S₁ K).*

Mt 10, 16 6. Atheniensis, s. pontifex † 257. H. P(C S₁ K).*

Mt 17, 1—9 6. Festum ex Oriente per Galliam illatum a saec. VIII. H. P(S₁ K).*

Mt 13, 44 7. Virgo martyr August. Vindellicorum † 304. H. P(C S₁ K).*

Mt 16, 24 7. Eppus in Besançon, † ante 660. H. P(S₁ K).*

Lc 21, 9 8. Cyriacus, Largus et Smaragdus, mart. Romani † 303. H. P(C S₁ K).*

Mt 16, 24 9. Festum celebratum Romae a s. III. H. P(S₁ K).*

Jo 12, 24—26 10. Laurentius archidiaconus Romae † 258. H. P(C S₁ K).*

Mt 10, 34 11. Martyr Romanus † 286/7. H. P(C S₁ K).*

Lc 12, 1b 13. Martyr Romanus sub Valeriano. H. P(C S₁ K).*

Mt 24, 42 14. Martyr Palestinae † versus 300. H. P(C S₁ K).*

Jo 19, 25—27 14. Festum celebratum a saec. VII. H. P(S₁ S₂ K).*

Lc 10, 38—42 15. Festum Assumptionis B. M. V. H. P(C S₁ S₂ K).*

Jo 12, 24 17. — H. P(S₁ K).*

Lc 10, 38 22. — P(K).

Jo 15, 12 23. Festum apostoli a saec. IX. P(K).*

Lc 22, 24—30 24. — H. P(C S₁ K).*

Lc 14, 26 27. Martyr Capuae sub Diocletiano. H. P(C S₁ K).*

181. *De sco Augustino*
 182. *In decollatione sci Jobannis*
 183. *Aliud*
 184. *De scis Felice et Adauto*
185. *De sco Prisco*
 186. *De nativitate sce Marie*
 187. *De sco Adriano*
 188. *De sco Gorgonio*
 189. *De ss. Ptho (Proto) et Jacintho*
 190. *De scis Cornelio et Cipriano*
 191. *De exaltatione sce cruic*
 192. *De sco Nicomede*
 193. *De sca Eufenia*
 194. *De scis Lucia et Geminiano*
 195. *De sco Lamberto*
 196. *De vigilia sci Mathei*
197. *In die sco.*
 198. *De sco Mauritio cum sociis ss.*
199. *De conceptione sci Jobis (Johannis)*
 B. (aptistae)
200. *De scis Cipriano et Justina*
 201. *De scis Cosma et Damiano*
- Mt 5, 13 28. Doctor Eccl. † Hippone 430. H. P(C S₁ K).*
 Mc 6, 17—29 29. Festum originis Gallicanae saec. V. H. P(C S₁ K).*
 Mt 14, 1—12 29. —
 Lc 10, 16 30. Mart. Romani sub Diocletiano. H. P(C S₁ K).*

September

- Mt 10, 34 1. Eppus Capuae † IV. saec. H. P(S₁ K).*
 Mt 1, 1—16 8. Festum celebratum a saec. VII. H. P(C S₁ K).*
 Mt 10, 26b 8. Translatio mart. Nicomedia Romam, † 303. H. P(S₁ K).*
 Mt 10, 34 9. G. et Cyron, mart. Sebastae. H. P(C S₁ K).*
 Mt 10, 23 11. Martyres Romani sub Valeriano. H. P(C S₁ K).*
 Lc 11, 47—54 14. S. pont. † 252; eppus Carthagin. † 258. H. P(S₁ K).*
 Jo 12, 31—36 14. Festum originis Gallicanae a saec. VII. H. P(C S₁ K).*
 Mt 16, 24 15. Presb. mart. Romanus sub Domitiano. H. P(C S₁ K).*
 Mt 13, 44 16. Virgo mart. Chalcedone † 307. H. P(C S₁ K).*
 Lc 21, 14 16. Martyres Romani sub Diocletiano. H. P(C S₁ K).*
 Lc 10, 16 18. Eppus in Maastricht, † in Liège 705/6. P(C S₁ K).*
 Mt 9, 9—13 20. Translatio apostoli et evangelistae med. saec. X. in Italiam. H. P(S₁ K).*
 Lc 5, 27—32 21. — H. P(C S₁ K).*
 Mt 5, 1 22. Martyres Acaunenses Helvetiae legionis Thebanae + 286 vel 302. H. P(C S₁ K).*
- Lc 1, 5 24. Festum originis Orientalis celebratum in Gallia a saec. VIII.—IX. P(S₁ K).*
 Mt 24, 4 26. Eppus Antiochia Pisidia et diaconissa mart. † 304. P(S₈ K).*
 Jo 15, 17 27. Mart. Ciliciae + 297, venerati Romae. H. P(C S₁ K).*

202. *De sco Wenczelao*
 203. *De sco Michaele*
 204. *De sco Jeronimo*
 205. *De scis Remigio, Germano et al.(io)*
 206. *De sco Leodegario*
 207. *De scis Sergio et Bacho et al.(iis)*
 208. *De sco Dionisio cum sociis suis*
 209. *De sco Gereone cum sociis suis*
 210. *De sco Calixto*
 211. *De sco Gallo*
 212. *De sco Michaele*
 213. *De sco Luca evg.*
 214. *De ss. virginib. XI. milib.*
 215. *De sco Severino*
 216. *De sco Maglorio*
 217. *De ss. Crispino et Crispiniano*
 218. *De sco Denetrio*
 219. *De vigla Simonis et Jude*
 220. *In die sco*
 221. *De vigla omnium scorum*
 222. *In die sco*
 223. *De S. Eustachio cum sociis suis*
- Mt 10, 34
 Mt 18, 1—10
 Mt 5, 13
 Mt 12, 35
 Mt 16, 24
 Mt 10, 16
 Lc 6, 17
 Mt 5, 1
 Lc 19, 12
 Mt 5, 15
 Mt 18, 1
 Lc 10, 1
 Mt 25, 1
 Mt 24, 42
 Mc 13, 33
 Lc 12, 1b
 Mt 10, 26b
 Jo 15, 12
 Jo 15, 1
 Lc 6, 17
28. Rex Bohemiae martyr + 936. P(C S₁ K).
 29. Festum dedicationis S. Michaelis, celebratum a saec. VI. H. P(C S₁ K).
 30. Doctor Eccl. † 419. H. P(C S₁ K).*
- October
1. Eppus Rhemensis, baptisator Chlodwigis + 533; Germanus? al. Vedastus patronus dioec. Arras. H. P(C S₁ K).
 2. Eppus in Autun + 678. P(S₁ K).
 7. Martyres Syriae saec. III. H. P(S₁ K).
 9. Ap. Galliae, primus eppus Paris. martyr s. III. HP (CS₁ K).
 10. Mart. Coloniae sub Diocletiano. P(C S₁ K).
 14. Calixtus I. s. pontifex + 217. H. P(C S₁ K).
 16. Monachus scotus, apostolus Helvetiae, + 627 vel 645. P(C S₁ K).
 16. Festum S. Michaelis Archang. „in periculo maris“.
 18. Festum celebr. a s. VI. H. P(C S₁ K).
 21. Virg. mart. Coloniae s. V. P(C S₁ K).
 23. Eppus in Bordeaux v. Coloniae + versus 400. P(C K).
 24. Apostolus Britanniae minoris, fin. s. VI.
 25. Mart. sub Diocletiano in Soissons. P(C K).
 26. Diaconus mart. Sirmii in Pannonia + 306. P(C S₁ K).
 27. Festum apostolorum a saec. X. H. P(S₁ K).
 28. — H. P(C S₁ K).
 31. — H. P(S₁ K).
- November
- Mt 5, 1
 Mt 24, 3
1. Festum celebr. a saec. IX. H. P(C S₁ K).
 2. Mart. Romani versus 118, transl. Parisios 1190. P(S₁ K).

224. *De S. Willibrordo*
 225. *De scis IIII coronatis*
 226. *De sco Theodoro*
 227. *De sco Martino*
 228. *De sco Briccio*
 229. *De sco Olmaro*
 230. *De sco Aniano*
 231. *De sco Columbano*
 232. *De sca Cecilia*
 233. *De sco Clemente*
 234. *De sco Gregogono*
 235. *De vigla sci Andree*
 236. *In die sco*
- Mt 5, 15
 Lc 21, 9
 Mt 16, 24
 Mt 25, 14
 Mt 24, 42
 Mc 13, 33
 Lc 12, 35
 Mt 5, 15
 Mt 25, 1
 Lc 19, 12
 Lc 14, 26
 Jo 1, 35—51
 Mt 4, 18—22
7. Apostolus Frisiae, fundator abbatiae Echternach † 739. P(S₂ K).
 8. Mart. Pannoniae saec. IV. H. P(C S₁ K).
 9. Mart. Amaseae † 306. H. P(C S₁ K).
 11. Eppus Turonensis † 397. H. P(C S₁ K).
 13. Eppus Turonensis † 443. H. P(C S₁ K).
 16. Fundator abbatiae S. Galli † 759. P(C S₁ K).
 17. Eppus Aurelianensis † 453. P(S₁ S₂ K).
 21. Monachus scotus, fundator abbatiae Luxoviensis et Bobbiensis + 615. P(S₂ K).
 22. Virgo mart. Romana † 230. H. P(C S₁ K).
 23. C. Romanus s. pontifex † versus 100. H. P(C S₁ K).
 24. Chrysogonus, Mart. Aquileae † 304. H. P(C S₁ K).
 29. Festum apostoli celebratum a saec. VI. H. P(S₁ K).
 30. — H. P(C S₁ K).

December

237. *De translatione sci Benedicti*
 238. *De sco Nicholao*
 239. *De sco Ambrosio*
 240. *De sco Damaso*
 241. *De sca Lucia*
 242. *De sco Maximino*
 243. *De vigla s. Thome apli*
 244. *In die sco*
- Mt 5, 15
 Mt 25, 14
 Mt 5, 13
 Mc 13, 33
 Mt 25, 1
 Mt 24, 42
 Jo 15, 12
 Jo 20, 24—29

4. Festum tumulationis seu adventus S. Benedicti Abb. in Fleury, a. 673 („Inlatio“).
 6. Eppus Myrensis Lyciae † 325, transl. in Bari 1087. P(C S₁ K).
 7. Ordinatio S. Ambrosii.
 11. S. pontifex † 384. P(C S₁ K).
 13. Virgo martyr Syracusae † 303. H. P(C S₁ K).
 15. Abbas de Micy † 520.
 20. Festum apostoli a saec. X. P(K).
 21. — H. P(C S₁ K).

(18. lineae vacant. In fine fol. 45 v. titulus sequens.)

Fol. 46—54 : Commune Sanctorum ³*A szentek ünnepeinek közös perikopái:*

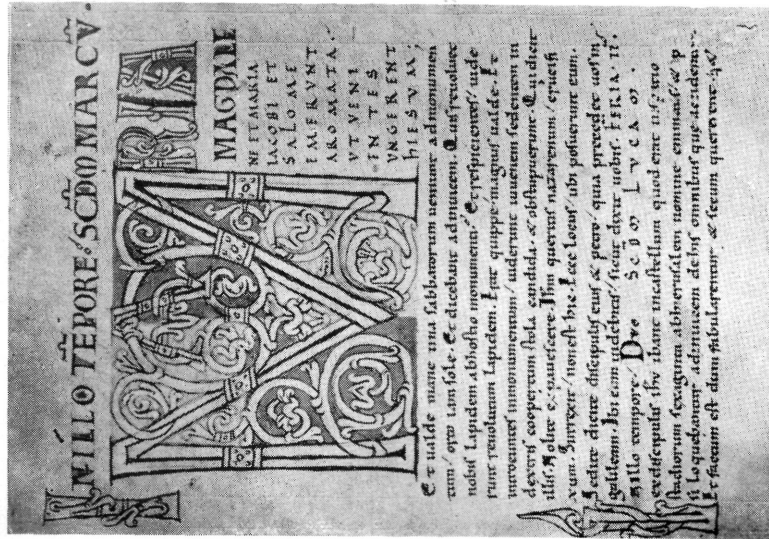
245. <i>In vigilia unius apli :</i>	Praeceptum dilectionis:	
(apostoli)		Jo 15, 12—16
246. —	Vitis vera:	Jo 15, 1—11
247. —	Mitto vos sicut oves:	Mt 10, 16—22
248. —	Mando vobis, ut diligatis invicem:	Jo 15, 17—25
249. <i>De uno martire</i>	Non veni pacem mittere . . .:	Mt 10, 34—42
250. —	Nihil opertum, quod non reveletur:	Mt 10, 26b—32
251. —	Abneget semetipsum . . .:	Mt 16, 24—28
252. —	Et non odit patrem . . .:	Lc 14, 26—33
253. —	Abneget semetipsum . . .:	Lc 9, 23—27
254. —	Qui vos audit, me audit:	Lc 10, 16—20
255. —	Fermentum pharisaeorum:	Lc 12, 1b—8
256. <i>De pluribus martinibus</i>	Octo beatitudines:	Mt 5, 1—12a
257. —	Praedictio finis mundi et persecutionis	Mt 24, 3—13
258. —	Cum persequentur vos in civitate . . .:	Mt 10, 23—26a
259. —	Praedictio finis mundi et persecutionis:	Mc 13, 1—13
260. —	Octo beatitudines:	Lc 6, 17—23a
261. a) —	Cum audieritis praelia . . .:	Lc 21, 9—13
b) —	Ponite ergo in cordibus vestris . . .:	Lc 21, 14—19
262. —	Ecce ego mitto vos:	Mt 10, 16
263. —	Attendite a fermento:	Lc 12, 1
264. <i>De uno pontifice</i>	Parabola talentorum:	Mt 25, 14—23
265. —	Eadem parabola:	Lc 19, 12—26
266. —	Vigilate quia nescitis qua hora:	Mt 24, 42—47
267. —	Videte, vigilate et orate:	Mc 13, 33—37
268. <i>De pluribus pontificibus</i>	(desunt fol. 51. 52.)	
269. [<i>De una virgine.</i>]	Fragmentum lo virginum:	Mt 25, 9b—12
270. —	Thesaurus absconditus:	Mt 13, 44—52
271. <i>De pluribus virginibus</i>	Decem virgines:	Mt 25, 1
272. —	Thesaurus absconditus:	Mt 13, 44
273. <i>In dedicatione ecclie</i>	Zachaeus:	Lc 19, 1—10
274. —	Arbor fructibus dignoscendus:	Lc 6, 43—48
275. —	Facta sunt encaenia:	Jo 10, 22—30
276. <i>P(ro) defunctis</i>	Domine si fuisses hic . . .:	Jo 11, 21—27
277. —	Quod dat mihi Pater, ad me veniet:	Jo 6, 37—40
278. —	Amen dico, qui verbum meum audit:	Jo 5, 24—29
279. —	Pater suscitavit mortuos et vivificat:	Jo 5, 21—24

(15 lineae vacuae. Finis manuscripti.)

³ Általában csak kezdőszavaival jelzett perikopák voltak a *Proprium*-ban, a *Commune*-ben most mindenütt megtaláljuk a teljes egészében közölt perikopákat. — *Proprium Sanctorum generatim tantum initium pericopae indicavit, nunc Commune totum textum pericoparum in Proprio indicatarum habet.*

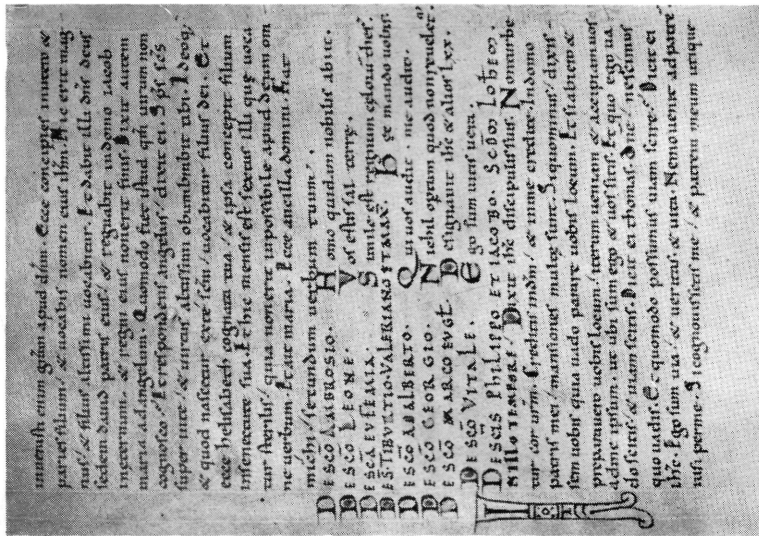

A Szélepbényi-kódex kötéstáblája.

Első lap : Húsvétvasárnap evangéliuma. A Sanctortale egy lapja; Adalberttel.

A Szelepebényi-kódex két lapja.

II. A kódex leírása.

Egy régi, díszes evangéliumos könyvről van szó, mely jelenleg az esztergomi prímási múzeumban van, eredetileg pedig a nyitrai káptalan tulajdona, melyet díszes, gyönyörű bekötési táblája miatt már régen ismertek és ismertettek, anélkül azonban, hogy tartalmának fontosságát feldolgozták vagy sejtették volna. Mivel minden fontos kéziratnak nevet kell adnunk, legokosabb, ha jobb elnevezés híján egykori valószínű tulajdonosáról, SZELEPCHÉNYI prímásról *Szelepchényi-kódexnek* nevezzük el. Nem nevezhetnők nyitrai, avagy esztergomi evangéliumos-könyvnek, minthogy ilyen több van és nem különböztetné meg eléggé egyiket a másiktól. Figyelmemet KNIEWALD professzor hívta fel rá és feldolgozását átadta nekem. Néhány sort a MKSzemle jelen számában szentel neki. (A Pray-kódex tartalma, kora és jelentősége 440. l.)

Az első nyom, mikor a Szelepchényi-kódexről szó esik: a XIX. század első éve, mint ezt már a millennium idején az érdekes kutató, RÁTH GYÖRGY megállapította.⁴ Ráth Györgynek akkoriban VAGNER JÓZSEF nyitrai kanonok bocsátotta a szükséges levéltári és könyvészeti adatokat rendelkezésre. Ezek szerint az eddig legelső említése a Szelepchényi-kódexnek 1800-ban történik: FUCHS X. FERENC püspök Canonica Visitatio-jában. „Az e fölött felvett okiratban a kézirat, melynek ezüst kötése pontosan van leírva, hivatkozással a kötés gyűrűjében levő címerére, mint SZELEPCHÉNYI GYÖRGY püspök, a későbbi esztergomi érsek evangéliumos könyve említettik. Ugyanezt ismétli VURUM JÓZSEF püspök 1828-i vizitációjában, valamint a Pozsonyban 1835-ben megjelent Episcopatus Nitriensis memoria című mű“, mondja RÁTH. A Szelepchényi-kódexet tehát ismerték Magyarországon, sőt, mint RÁTHból látható, a millenniumi kiállításon ki is volt állítva, minek a kódex tanulmányozásánál magam is nyomait láttam: a 32. v. és 33. folió napszíttá, nyilván itt volt az iniciálék miatt a kódex kinyitva.

Visszafelé nyomozva a kódex történetét, a nyitrai egyházmegye mult századi monográfiája ad felvilágosítást.⁵ Eszerint

⁴ Az Iparművészet 1896-ban. Millenniumi emlékkönyv, Budapest, 1897, 77.

⁵ Episcopatus Nitriensis eiusque praesulum memoria (szerző nélkül), Posonii, 1835, p. 367.

ugyanis pohránczi SZELEPCHÉNYI GYÖRGY, PÁZMÁNY PÉTER pártfogoltja, ki az ellenreformációt az ő szellemében folytatta, és 1648-ban nyitrai püspök lett, volt a kódex tulajdonosa. A nyitrai helyi hagyomány szerint ő adta a káptalannak ajándékba a kódexet: „Supellectilem sacram adauxit. Possidet Ecclesia ab ipso Librum Evangeliorum in Pergamena descriptorum, in cuius theca est crux argentea cum effigie crucifixi, B. Mariae Virginis et S. Joannis atque scuto gentilitio Szelepchényiano“, mondja az idézett nyitrai monográfia. RÁTH GYÖRGY már kiderítette, hogy a kódex bekötési tábláján mégis aligha SZELEPCHÉNYI címere látható, mert bár hasonlít a Nemzeti Múzeum levéltárában őrzött nemesi levél címeréhez, de „szembeötlően eltér a nyitrai evangeliarium tiszta komoly stílusától, aminő a XV. század elején dívott“. Ez azonban nem jelenti azt, hogy a kódex nem SZELEPCHÉNYI ajándéka volna, mint RÁTH helyesen megállapítja: „Habár ekként az 1800. évi kanonika vizitáció vezetője e tekintetben tévedett: azért mégsem tehető fel, hogy az ajándékozó személyére vonatkozó adat is téves lenne, mert 115 évvel a híres érsek halála után, a káptalanban egész biztossággal tudhatták, hogy egyik legbecsesebb kincsük tőle való.“⁶ A Nemzeti Múzeumban őrzött⁷ nemesi levelet RUDOLF király állította ki 1598. március 12-én ZELEPCHENI POCHRONTZI FERENC esztergomi kanonoknak és testvéreinek. SZELEPCHÉNYI GYÖRGY éppen 50 évvel családjának nemesítése után lett nyitrai püspök. Talán feltételezhetjük, hogy nagybátyjától maradt reá a kódex, aki a török elől mentette azt. Lehetséges, hogy SZELEPCHÉNYI GYÖRGY akkor adta a nyitrai káptalannak ajándékba, mikor megvált a nyitrai püspöki széktől és esztergomi prímás lett.⁸

Ha kíváncsiak vagyunk a kódex még korábbi történetére, már írott említést vagy hagyományt nem találunk: a művészettörténet igazít útba. Ennek útmutatása alapján a XIV—XV. században Magyarországon van, mert erre a korra mutat a kódex

⁶ Az Iparművészet 1896-ban, 77.

⁷ ÁLDÁSY ANTAL, A magy. Nemz. Múz. könyvtárának címeres levelei, Budapest, 1904, II. 86.

⁸ Végrendeletében ugyanis nincs szó róla. A végrendeletet elolvastam az Esztergomi Főkáptalan Magánlevéltárában (capsa custodialis fasc 5. nr. 13.). SZELEPCHÉNYI RÓL és nagybátyjáról l. KOLLÁNYI FERENC, Esztergomi kanonokok, Esztergom, 1900, 195, 245—8.

fatáblás kötése, mely aranyozott ezüsttel van borítva és a keresztrefeszítést ábrázolja, Máriával és Szent Jánossal. Magyar művész munkájára utal a sodronyzománcos díszítés a könyvtábla három sarkán, melyek közül a két felső teljesen megegyezik a Magyar Történeti Múzeumban levő NYÁRI-féle kelyhen található sodronyos zománcú korong díszítésével.⁹ Az a tény, hogy az evangéliumos könyvet a XIV—XV. században ennyire megbecsülték, arra mutat, hogy nagy tiszteletben tartották, mert akkoriban még tudták róla, hogy a keresztény Magyarország gyermekkorából való, hogy a magyarokat térítő első szerzetesek használták, tehát kétségkívül nemzeti ereklyének tartották. Lehetséges, hogy KNEWALD dr. véleménye helytálló, kinek szóbeli közlése szerint azért kötötték az evangéliumos könyvet ilyen drága, rendkívül díszes táblába, mert *esküdtétel céljára használták, például királykoronázáskor, püspökszenteléskor stb.* Az kétségtelen, hogy liturgikus célból a XIV—XV. században már nem használták, mert evangéliumi szakaszai (perikopái) ebben a rendszerben ekkor már nem használatosak. Úgy látszik, az eredeti XIV—XV. századi kötést a XVIII. század vége felé megújították, mert HUNYADY JÓZSEF megállapítása szerint e korból való a kódex fűzése, bársonyborítása, erre vall a bőrenyv használata, a könyv befűrészelése, rejtett bordára történt felfűzése.¹⁰ Művészettörténeti és ötvösművészeti szempontból még mások is foglalkoztak a Szelepchényi-kódexszel,¹¹ úgyhogy eléggé ismert volt Magyarországon.

Ha azonban még távolabbi századokba akarjuk kódexünk sorsát követni, már nem marad más számunkra, mint a *tartalom*, a *kódex vizsgálata maga*. Ezt eddig még senki sem végezte el. RÁTH GYÖRGY csak ennyit mond róla: „Maga az evangeliarium kézírata nyilván a XI—XII. században benedekrendi szerzete-

⁹ HAMPEL JÓZSEF, A középkori sodronyos zománc hazánkban. Művészeti ípar, 2. (1887), 133—164.

¹⁰ A magyar könyvkötés művészete a mohácsi vészig, Budapest, 1937, 24.

¹¹ A magyar történeti ötvösműkiállítás lajstroma, Budapest, 1884, 34. l.; CZOBOR BÉLA—SZALAY IMRE, Magyarország történeti emlékei, I, 161. és XXV. tábla; PULSZKY KÁROLY—RADISICS JENŐ, Az ötvösség remekei, Budapest, II. 41—42; Magyar Könyvkötő Ujság, I. (1910), 1—10, ez azonban csak RÁTH cikkének kivonata, kit, leszámítva fent idézett megállapítását, HUNYADY is teljesen követ. Ezen könyvészeti adatok HUNYADYTól valók.

sek számára készült, mert a szentek névsorában kivételesen Szent Benedek apátnak három ünnepe fordul elő, a felsorolt szentek között pedig egy sincs, aki az 1000-ik éven túl élt volna, de az írás jellege is az említett korra utal.¹² KNI EWALD dr. érdeme, hogy az eddig liturgiátörténeti szempontból nem vizsgált kódexre a figyelmet ennek hangoztatásával felhívta.

A mult század legalaposabb liturgiátörténészének, KNAUZ NÁNDORNak is kikerülte figyelmét a Szelephényi-kódex, amennyire látom.¹³

A keletkezés korának megállapításánál először a *paleográfiai vizsgálat* a fontos. A 21×29 cm nagyságú kódex jelenleg ötven levélből áll, de valamikor 54 levele volt. Az első hézagot virágvasárnap passiójában találhatjuk. Mát. 26, 1—63a. után, mely fol. 19. v. a lap alján „adiuro te“ szavakkal végződik, hiányzik a Máté-passióból: Mát. 26, 63b—27, 65a, azaz két levél anyaga (fol. 20. és 21.) és a fol. 22. Mát. 27, 65b. szövegével folytatja: „custodiam. Ite custodite...“ A másik hézag: fol. 50. v. lap alján pirosbetűs felírás: „De pluribus pontificibus“ hirdeti, hogy ez után több főpap ünnepére szolgáló ú. n. Commune következett, a következő lapon azonban (fol. 53.) e szöveg folytatódik: „...ite potius ad uendentes et emite uobis“, Mát. 29, 9b. és a többi szöveg Mát. 25, 12-ig: azaz töredék a balga szűzekről szóló példabeszédből, ami természetesen a szűzek ünnepeihez való evangélium-szakasz. Itt tehát megint kimaradt több főpap ünnepére való evangélium: Commune de pluribus pontificibus, melynek csak címe maradt meg, az apátok ünnepeire való rész: Commune abbatum, s a szűzek ünnepére, a Commune de una virgine: ennek, mint láttuk, csak a legvége maradt meg. Becslésem szerint ismét két levélre való anyag hiányzik itt: fol. 51. és 52. A kódex eddig nem volt foliálva, mikor ezt a munkát LEPOLD ANTAL dr. kanonok úr szíves engedelmével HUBAY ILONA dr. könyvtárőrrel elvégeztük, a hiányzó két-két levelet a számozás sorrendjében is kihagytuk.

A kódex paleográfiai leírását BARTONIEK EMMA dr. tüzetes vizsgálata alapján a következőkben közöljük: Igen gondosan,

¹² Az iparművészet Magyarországon, 77 l.

¹³ Kortan. Hazai történetünkhöz alkalmazva, Budapest, 1876, nem szerepel kódexünk a „Naptári forrásaink“ között: 116—129. l.

gyakorlott kéz által egyenletesen írt szép minuszcula írás, már határozott hajlandósággal a fraktura (gót) írás felé. Ez egyes betűknél látszik meg: az „a, b, d, q és p“ betűk karikája rendszerint csaknem négyszögletes, majdnem sohasem kerek, az „n és m“ betűk, valamint az „i és u“ betűket lezáró utolsó függőleges vonás olykor még kerek, a legtöbbször azonban szögletes lezárású, vagy arra való hajlandóságot mutat. A „g“ betűnek a sor alá kanyarodó karikája legtöbbször még eléggé kerek és csak kivételképen törik meg. Jellemző sajátosságok még: elég gyakran előfordul az akkor modern kerek „d“, az „r és s“ betű lenyúlík a sor alá, az „l, d, b, h“ sor fölé nyúló betűszára erősen megvastagodik és rézsútos hajszálvonalkával záródik fent. Az „iu“ és az „ui“ nehezen különböztethető meg egymástól, a szavakat sokszor egybeírja, különösen a szavakkal egybe nem tartozó praepositiókat; az „o“-t kerek „r“-rel gyakran összeírja és ez az „r“ néha egészen szegletes. A „t“ függélyes vonalát — mely egyébként mindig jól elkerékített, még nem törött. — a vízszintes felső vonal sokszor keresztülmetszi. A rubrumokat capitalis rusticával írja; a vakvonalazás kerete végigfut az egész lapon. Igen sok egyszerű és pár nagyobb méretű iniciálé is ékesíti a könyvet. A kódex írásának általános karaktere és a felsorolt részlettelajdonosságok alapján a XI. század első felébe helyezhető.

A kódex liturgikus rendszerezés tekintetében evangéliumos könyv, mégpedig a miséhez kiválogatott szakaszok (perikopák) vannak benne az egyházi év rendjében, húsvétal kezdődően, amire egy ó-gallikán lectionariummal kapcsolatban ALBAN DOLD azt mondotta, hogy egyedülálló a liturgiátörténetben.¹⁴ A könyv tehát nem evangeliarium a szó szoros értelmében: ebben ugyanis a négy kanonikus evangélium van meg és a végén van az ú. n. capitulare, mely az egyházi évre kijelöli, mely részek olvasandók. Könyvünk szoros értelemben vett liturgikus könyv, mely csak a misénél olvasandó, már kiválogatott szakaszokat (perikopákat) tartalmazza. Az ilyen könyvet a középkorban gyakran „*evangelistá*“-nak, a mult században előforduló terminológia szerint pedig *evangelistarium*nak nevezik, hogy az evangeliariumtól megkülönböztessék. Magától értetődik, hogy a kódex latinnyelvű

¹⁴ Das älteste Liturgiebuch der lateinischen Kirche, Beuron, 1936, előszó, VIII. S.

evangéliumi szövege a Vulgatából vett, akkor már általános használatban levő szöveg. Semmiféle szám nem található benne: fejezet vagy versekre való osztás, hiszen mint tudjuk, ez a manap használatos fejezetekre való beosztás Stephanus Langton-tól, a párizsi egyetem kancellárjától való († 1228), a versekre való beosztás pedig csak a XVI. század óta szokásos.¹⁵ A használhatóság miatt mi mindenütt kitettük a perikopák pontos idézését.

III. A kódex eredete.

1. *Az egyházi év (de tempore) perikoparendszere X—XI. századi elterjedt rendszer.* A Szelepchényi-kódex mindig csak ünnepeken használható liturgikus könyv: a hétköznapok perikopái ugyanis hiányzanak belőle. Húsvét és pünkösd nyolcadának perikopái ugyan megvannak (nr. 2—7. és 17—22.), de mint tudjuk, ezek még ünnepnek számítottak. Hiányzanak ellenben a nagyböjt feriai, még a hamvazószerda is, azután a kántorböjtök napjai.

Ha most összehasonlítjuk a de tempore rész miséit a középkor második felében kialakult és az 1570-ben V. Piustól kiadott s azóta alig változott Missale Romanum rendszerével,¹⁶ a következő sajátosságokat tapasztaljuk. A rendszer húsvétvasárnappal kezdődik (nr. 1.) és nagyszombattal végződne (nr. 72.), ami nagyon ritka dolog. ALBAN DOLD ezt a legrégebbi (V—VI. század) gallikán lectionariumnál tapasztalta, melyet ő fedezett fel és így nyilatkozik erről: „Es bietet seine Texte im Rahmen eines bis jetzt noch nie in einem Liturgiebuch bezeugten, von Ostern zu Ostern gehenden Kirchenjahres.“¹⁷ Itt tehát ugyanezt a keretet találjuk, csak hozzá kell tennünk, hogy a karácsonyi ünnepek perikopái kimaradtak és ezért nagyszombat után kerültek (nr. 73—85: karácsony vigiliájától vízkereszt nyolcadáig), holott helyük advent után (nr. 51. és 52. között) lett volna. A húsvéttal kezdődő ciklust tehát ó-gallikán *reminiscenciának* vehetjük. Bár

¹⁵ RADÓ POLIKÁRP, A kereszténység szent könyvei, I. k., Budapest, 1928, 24.

¹⁶ Ezentúl Romanum-nak nevezzük.

¹⁷ Das älteste Liturgiebuch der lateinischen Kirche, Beuron, 1936, VIII.

NAGY KÁROLY birodalmában kiirtotta az ó-gallikán liturgiát (784—791 között), sok IX—X. századi liturgikus könyv még megtart néhány gallikán jellegzetességet. Más ily ó-gallikán reminiscenciák a Szelepchényi-kódexben: Vízkereszt nyolcadának (nr. 84., 85.) kiemelése azzal, hogy két evangéliuma van, az első az Úr keresztségéről és családfájáról (Lc. 3, 21—4, 1a), a második az Úr keresztségéről szóló (Mt. 3, 13—17). Ó-gallikán reminiscencia van meg fehérvasárnap perikopájában (nr. 8.), mely elmondja Jézus megjelenését húsvétvasárnap este és a bűnbocsátó hatalom átadását (Jo. 20, 19—23) és hozzáolvasztatja a hitetlen Tamásról szóló történetet is (Jo. 20, 24—31). Így van a gallikán perikoparendszerekben általában.¹⁸ Más ilyen természetű sajátosság nem található már; csak egy helyen csillan fel gallikán visszaemlékezés: nagypénteken az eredeti címfelírást a szerző kivakarta (fol. 29. v.), úgyhogy a cím hiányzik és helyette mindjárt elkezdi a passiót: „Egressus dominus Jhesus...“ János evangéliuma szerint. Gallikán itt a „dominus“ hozzátétel: az ó-gallikán lectionariumok mindig hozzátesszik az evangéliumi szövegben Jézus nevéhez ezt a szót, mint erre már másutt felhívtam a figyelmet.¹⁹

A de tempore rész egyéb sajátosságai a Romanumhoz viszonyítva: a pünkösd utáni I. vasárnapon (nr. 24.) a dúsgazdag és a szegény Lázár paraboláját találjuk (Lc. 16, 19—31), míg a Romanumban az irgalmas felebaráti szeretetről szól az evangélium (estote misericordes: Lc. 6, 36—42). Ezt az utóbbit kódexünk a pünkösd utáni IV. vasárnapra teszi (nr. 27.), amikor a Romanum a gazdag halfogásról szóló perikopát olvastatja

¹⁸ Pl. a bobbioi misekönyvben (M. WICKHAM LEGG—E. A. LOWE, *The Bobbio Missal*, London, 1917, 1920), — a silói *Liber comicus*ban (G. MORIN, *Anecdota Maredsolana*, vol. I., Maredsoli, 1893), — a felsőitáliai evangeliáriumban Amb C 39 *inf* (*Revue Bénédictine*, 20. [1903], 375—388), — az *Evangeliarium Forojuliense*-ben (*Revue Bénéd.*, 30. [1913] (208—218), — a biascai misekönyvben (ACH. RATTI—MAGISTRETTI, *Missale Ambrosianum duplex*, Milano, 1913), — a Korbinián-evangeliáriumban (H. J. WHITE, *Old latin biblical texts*, III, Oxford, 1888, LIII—LV), — a *Codex Rehdigeranus*ban (H. J. VOGELS, *Collectanea biblica Latina*, II, Roma, 1913, 95—97).

¹⁹ POLYCARP RADÓ, *Das älteste Schriftlesungssystem d. altgallik. Liturgie*, *Ephemerides liturgicae*, különlenyomat, Róma, 1931, 18. p.

(Lc. 5, 1—11). Ettől kezdve kódexünk ezen betoldás miatt a Romanumhoz viszonyítva mindig egy vásárnappal elmarad, azaz:

Romanum	IV. vásárnap = Szelepchényi kódex	V. vásárnap
„	V. „ = „	VI. „
„	XXII. „ = „	XXIII. „

Így, bár ugyanazok ettől kezdve az evangéliumi szakaszok, a Romanumhoz képest a kódex mindig egy héttel később hozza őket. Kódexünkben hiányzik pünkösöd után 24. vásárnap, mert pótolja azt a „dominica ante adventum domini“ (nr. 47.). A régi öt *ádvent-vásárnap* emléke kísért itten, mert a következő négy ádvent-vásárnappal együtt így öt vásárnap van. Az evangéliumok: az idézett vásárnapon a csodálatos kenyérszaporításról szóló (Jo. 6, 5—14); a következő ádvent I. vásárnapján: Krisztus virágvasárnapi bevonulása Jeruzsálembe (Mt. 21, 1—9). Mindkettő helyett e vásárnapokon a Romanumban az utolsó ítéletről szóló evangéliumot olvassák, először Máté (Mt. 24, 15—35), majd Lukács szerint (Lc. 21, 25—33). Ez utóbbit kódexünk a II. ádventi vásárnapon hozza és így akárcsak a pünkösöd utáni vásárnapokon, itt is *eltolódás áll be*: a Romanum egy héttel előbb olvastatja ugyanazt az evangéliumot. Így kódexünk II—IV. ádvent-vásárnapja ugyanazokat a perikopákat adja, mint a Romanum I—III. ádvent-vásárnapja.

Az ádvent-vásárnapok után, mint láttuk, kimaradnak a karácsonyi ünnepek és szokatlan módon rögtön öt vásárnapot hoz: „Dominica post natale“ elnevezéssel; ezek evangéliumai különben teljesen azonosak a Romanum karácsony utáni evangéliumaival; így tehát itt csak névbeli különbségről van szó:

Dom.	I. post natale = Romanumban: Infra octavam Nativitatis
II. „ „ = „	Infra octavam Epiphaniae
III. „ „ = „	Dom. II. post Epiphaniam
IV. „ „ = „	„ III. „ „
V. „ „ = „	„ IV. „ „

A *böjtelő* (septuagesima) és *nagyböjt* perikopái (nr. 57—72.) egy kivétellel megegyeznek a Romanummal: Nagyböjt II. vásárnapján azonban a Romanum az Úr színeváltozásának evangéliumát olvastatja, kódexünk pedig a kánaáni-föníciai asszonyról szólót (Mt. 15, 21—28), kinek leányát előzetes vonakodás után Jézus meggyógyította.

Ezekben kimerítően ismertettük a *de tempore* rész eltéréseit, sajátosságait. *Sikerült összehasonlítás alapján megtalálnunk az eredetijét is.* Láttuk, a rendszer alapján véve természetesen római, de nem az a rendszer, amelyet Nagy Károly birodalmában leginkább használtak: nem az aacheni vártemplom (a Capella Palatina) részére nem sokkal 814 (Nagy Károly halála) után összeállított perikopa-rendszer.²⁰ Az eltérések elég nagyok, ha ezzel vetjük össze kódexünk rendszerét. A BEISSELNél közölt nagy anyagot azonban összehasonlítva kódexünkkel, azt találtuk, hogy az ismertetett sajátságok teljesen megtalálhatók egy tíz kézirat anyagán vizsgált csoportban, mely a X. század óta nagyon elterjedt: „ein seit dem 10. Jahrhundert weitverbreitetes Perikopen-system“.²¹ Nincs módunkban persze az apróságokra is figyelni: a gallikán reminiscenciákra, a karácsonyi ünnepek kiemelésére, mert BEISSELNél ezek nem tűnnek ki. A tíz kéziratból azonban csak három egyezik meg egészen kódexünk rendszerével: ezek ugyanis egészen úgy tartalmazzák a pünkösdi utáni vasárnapok sajátosságait, mint a Szelephényi-kódex és egyúttal megegyeznek vele perikopáikban a karácsony előtti öt vasárnapon is.²² A három egyező kézirat a következő: Szent Ansfried evangéliumos könyve az utrechti érseki múzeumban (IX—X. század), továbbá a süsterni bencés apátság (Maastricht mellett) a XI. századból, végül a trieri Egbert-kódex (X. század végétől).²³

A Szelephényi-kódex *de tempore* perikoparendszere, az egyházi év vasárnapjai és ünnepeinek evangéliumai, tehát nem saját

²⁰ Közölte ST. BEISSEL, Entstehung der Perikopen des Römischen Messbuches, Freiburg i. B., 1907, 131—141.

²¹ ST. BEISSEL, Entstehung der Perikopen, 161—162, Kolonne 12. (Varia). Az összehasonlító táblázat a 164—165. l-on van, a 12. oszlopban van az említett csoport.

²² V. Ö. BEISSELNél, 165, 7. Anm. Ebből kitűnik, hogy a kenyérszaporításról szóló evangélium csak ezekben a kéziratokban van meg. A bambergi evangéliumskönyv (XII. század) nem egyezik egyebekben teljesen kódexünkkel, a pünkösdi utáni 19. vasárnap a kölni evangéliumos könyv (X. század) néhány perikopában nem egyezik: kitűnik ez BEISSEL 161. l. egybevetve 157—159. l.-pal.

²³ BEISSEL i. m. 161. l. A bőjtelő és a nagybőjt idejét már nem tudom egybevetni, mert BEISSEL erre vonatkozóan már nem hozza ezen kódexek rendszerét; de ez már nem fontos, mert itt úgyis az egész időben csak egy eltérés van: a nagybőjt II. vasárnapján.

szerkesztésűek, mint ez ebben a korban egészen természetes, hanem egy a X. század óta elterjedt rendszer átvétele. Ezt a rendszert azonban a karoling birodalomban használták, és bizonyos változata a frank birodalom északi részén alakult ki; *Utrecht, Maastricht* (Süstern apátság) és *Trier környékén*, mely szintén ide vonható, mint az egykori Belgica prima második fővárosa, a frank birodalom része. Ezzel az eddig még általános megállapítással akkor barátkozunk meg teljesen, ha a Sanctorale közelebbi vizsgálatát is elvégeztük, mert ez nagy mértékben megerősíti eddigi megállapításunkat. Magában véve a Sanctorale-t a Szelephényi-kódex szerzője más forrásból, más ország kódexei szerint állíthatta volna össze, de amint látni fogjuk, ennek eredetije is a frank birodalom északi részére helyezhető.

2. *A szentek ünnepeinek jegyzéke (Sanctorale) szintén XI. századi.* Már nagyjából RÁTH GYÖRGY megállapította ezt a tételt, amit mi részletes vizsgálattal mutatunk most ki: „Maga az evangeliárium kézírata nyilván a XI., XII. században benedekrendi szerzetesek számára készült, mert a szentek névsorában kivételesen Szent Benedek apátnak három ünnepe fordul elő, a felsorolt szentek közül pedig egy sincsen, aki az 1000-ik éven túl élt volna.”²⁴ Ez valóban így van: ennek igazolására a II. részben a perikoparendszer közlésénél minden ünnephez és minden szenthez odaírtam annak korát is. A legifjabb ünnep, mely az időmeghatározás kiindulópontját adja: nr. 113. (fol. 36 v.) „*De sco Adalberto*“, ugyanattól a kéztől írva, mely a kódexet írta. Szent Adalbert 997-ben halt vértanú halált a poroszok közt, Magyarországgal való kapcsolatai közismertek, az ifjú Szent Istvánra volt hatással és ő bérálta meg. A Hahóti-kódexben — tehát 1073 és 1092 között — egy napon, közös miseimádságban ülik meg ünnepét Szent Györggyel (április 23), de már a votívmisék között van külön ünnepe is, „de csak a Pray-kódex választja el a két ünnepet, úgyhogy Szent Adalbert napját április 23-ra, Szent Györgyét 24-re teszi”.²⁵ KNIEWALD DR.-nak ez a megállá-

²⁴ L. 12. jegyzetet.

²⁵ KNIEWALD—KÜHAR FLÓRIS, Magyar szentek ünnepei és miséi a Pray-kódexben, Pannonhalmi Szemle, 1939. 1. sz., különlenyomat, 10. l.

pítása²⁶ kiegészül egy másik megjegyzéssel: „Lassanként a két ünnepet különválasztották, ... a Pray-kódexben ez a folyamat be van fejezve és ma az egész országban április 23. van Szent Adalbertnek és április 24. Szent Györgynek az ünnepe. Egy évtizeddel ezelőtt még Zágrábban is így volt.“ Azt a meglepő felfedezést tesszük, hogy a mi kódexünkben már szintén megvan ez a különválasztás:

nr. 113. De sco Adalberto. —

nr. 114. De sco Georgio. —

Ebből azonban éppen nem következik, hogy a Szelepchényi-kódex időben talán a Hahóti után volna helyezendő. Ennek teljesen elegendő okát adja az a feltevés, hogy Adalbert valamilyen okból a kódex írója szemében magasabbrangú volt Szent Györgynél: ennek pedig legbiztosabb oka az lehet, hogy a testület, melynek részére készítették, Szent Adalbert patroníciuma, védnöksége alatt állott, mint az esztergomi székesegyház és a XI. század első felében részben bencések, részben kanonokokból álló káptalanja. A templom védőszentjének ünnepe ugyanis sokkal nagyobb ünnep, mint más szenté, és ezért mindenütt ki-szorítja az aznapi szentet. A Hahóti-kódexnél ez a körülmény nem állott fenn és ezért egyesítette a két ünnepet, mégpedig úgy, hogy az eredeti szentet tette előre: „De sanctis Georgio atque Adalberto“,²⁷ amint ezt a XI. században már másutt is megtaláljuk.²⁸

²⁶ KNEWALD, A Hahóti-kódex (zágrábi Mr. 126. kézirat) jelentősége a magyarországi liturgia szempontjából, Magyar Könyvszemle, 1938. II. szám. Különl. 15. l. E tanulmányt ezentúl „KNEWALD, Hahóti-kódex II“ jelzéssel idézzük.

²⁷ KNEWALD KÁROLY, A zágrábi érseki könyvtár MR. 126. sz. (XI. század) jelzésű Sacramentariumának magyar rétege a MR. 67. sz. zágrábi Breviarium (XIII. század) megvilágításában. A magyarországi liturgia legrégebbi emléke, Pannonhalmi Szemle, 13 (1938) 36—54. l. Ezt nevezte később KUHAR FLÓRIS hatására HAHÓTI-KÓDEXNEK. Mi az egyszerűség kedvéért e cikket ezentúl „KNEWALD, Hahóti-kódex I.“ alatt idézzük.

²⁸ Egy Siena-környéki monostor Sacramentariumában (XI. század), jelenleg Rómában, a Biblioteca Casanatense-ben n. 1907.: „S. Georgii, eodem die S. Adalberti“, közölte A. EBNER, Quellen und Forschungen zur Geschichte und Kunstgeschichte des Missale Romanum im Mittelalter. Iter Italicum, Freiburg, i. B. 1896, 164. S. — Ezentúl röviden „Iter Italicum“ néven idézzük.

A Szelephényi-kódex keletkezésének kiinduló pontja tehát: a második évezred fordulója. Nem szabad ugyanis feledni, hogy a vértanúk tiszteletéhez ebben a korban még nem tartozott a levatio, a sírból való kiemelés és oltáron történő elhelyezés szer-tartása. És valóban éppen ADALBERTet bámulatos gyorsan kezd-ték tisztelni. Hét éven belül halála után már megvan egykori rendtársától és jóbarátjától, CANAPARIUS apáttól megírt élet-rajza.²⁹ Canaparius a római Szent Bonifác- és Alexius-kolostor apátja volt és már 1004-ben meghalt, tehát 1000 körül írt.³⁰ Hasonló az eset querfurti SZENT BRUNÓ püspök, CANAPARIUS volt szerzetestársa esetében is: ez 1004-ben írta meg SZENT ADALBERT történetét.³¹ Valóban, hogy bebizonyítsam, mennyire gyorsan terjedt egyes helyeken SZENT ADALBERT kultusza, bemutatom néhány itáliai és németországi példán a XI. századból. Az imént idézett Siena-környéki sacramentariumon kívül, mely EBNER szerint a XI. század elejéről való, idézhetők még más itáliai kézira-tok is;³² a németországi korai tiszteletre pedig egy lorsche sacra-mentariumba a XI. század elején jegyezte be valaki a szentmise kánonjába, a Communicantes imádsághoz: „Uodalrici. Adalberti“. Szent Ulrik négy évvel Adalbert halála előtt lett szentté avatva, 993-ban.³³

Az ezredforduló előtt tehát semmiképen nem írhatták kódexünket.

b) Most azonban azt próbáljuk megállapítani, *mi szabja meg előre a határt (a terminus ad quem-et)*. Először azt bizonyít-

²⁹ MIGNE P. L. 138, 859—888.

³⁰ A. F. GOMBOS, Catalogus fontium Historiae Hungaricae aevo ducum et regum ex stirpe Arpad descendendum ab anno Christi DCCC usque ad annum MCCC, Budapest, 1938. III. k. nr. 4913, p. 2297. — A Szent István Akadémia kiadásában megjelent művet ezentúl „GOMBOS, Catalogus“ jelzés-sel idézzük.

³¹ GOMBOS, Catalogus III, nr. 4912, p. 2297.

³² A XI. századi Rituale Strumense már hozza a Mindenszentek litá-niájában Adalbertet (EBNER, Iter Italicum 41). — Egy XI. századi Missale plenum, Velence környékéről (Bologna, Biblioteca d. Università 2679. nr., EBNER-nél 19 S.), kalendáriumában április 23.

³³ Roma, Vatic. Palat. nr. 495, saec. X. ex. EBNER, Iter Italicum, 247. S. Idézi L. DELISLE, Mémoires sur d'anciens, sacramentaires 238, p. is.

juk, hogy semmi sincs, ami a XI. századon túl mutatna, majd azt, hogy a Sanctorale természete szerint is a XI. századba illik.

Semmi sem mutat a XI. századon túli időre, sőt még a század második felére sem. Első pillantásra talán itt-ott nehézséget látnánk, ilyennt többet is lehet találni, de közelebbi vizsgálatra kiderül annak alaptalansága. Így pl. december 6. *Szent Miklós ünnepe*, sem a Gregorianumban, sem a Gelasianumban nincs meg, ereklyéi 1087. kerültek a kisázsiai Myrából Bariba, ez tehát a század végére utalna. Köztudomású azonban, hogy ebben az esetben a szent tisztelete megelőzte a translatiót, ereklyéinek átvitelét. Németországban ugyanis tiszteletét THEOPHANU, II. OTTÓ görög felesége szorgalmazta, Frankhonban pedig ugyanebben az időben (X. század) a normannok³⁴ Ehhez még azt is hozzátehetjük, hogy Magyarországon a Balkánról valószínűleg Szent István maga szerzett ereklyéket Szent Miklós testéből.³⁵ Ugyanígy van a dolog november 2. *Szent Eustachiusszal*, kinek ereklyéi 1190. kerültek Párizsba, ahol tiszteletükre a Szent Eustache-templomot emelték.³⁶ Ez igaz ugyan, mindazonáltal tény, hogy EUSTACHIUST, a római tábornok-vértanút (HADRIANUS alatt), Rómában már a VIII. század elején tisztelték. A kultusz alapja ezúttal nem az ereklyeátvitel, translatio, hanem a szentnek nagyon népszerű legendája, mely Keletről görög nyelven, majd latin és a népnyelvek fordításában egész Európában elterjedt.³⁷ Az augusztus 6-i *Urnok színeváltozásának* (Transfiguratio) ünnepe bár még nem régen későbbinek gondoltuk Nyugaton,³⁸ éppen az ezredforduló körül terjedt el a frank birodalomból. Ez az ünnep a Táborhegyi három bazilika dedikációs évfordulója, és szélteben azóta terjedt el, hogy 999-ben a francia származású II. Szilveszter pápa szomorúan írt „ex persona Hierosolymae de-

³⁴ Köztudomású már manap: I. Lexikon für Theologie u. Kirche VII. (1935) 582—3. l.

³⁵ L. lent 148. jegyzetet.

³⁶ KNI EWALD KÁROLY, A Pray-kódex Sanctorale-ja, Magyar Könyv-
szemle, 1939. január—március szám, különlenyomat, 24. l. — Ezentúl,
„KNI EWALD, Pray-kódex“ jelzéssel idézzük.

³⁷ H. DELEHAYE, Bulletin de l'Academie roy. de Belgique, cl. d.
lettres, Bruxelles, 1919, 175—210. l.

³⁸ PL. KÜHAR FLÓRIS—RADÓ POLIKÁRP, Liturgikus Lexikon, Komá-
rom, 1933, 427. l.

vastatae ad universalem Ecclesiam“ és így különösen frank földön a Palesztina iránti érdeklődés mind nagyobb lett.³⁹

A XI. század körül az *apostolok vigiliája* okozott első pillanatra nagyobb gondot. Kódexünkben ugyanis az apostoloknak, kettő kivételével, vigiliájuk van (nincs február 24., Mátyás és május 1., Fülöp és Jakab):

Jun. 28. Pétri et Pauli. A VI. sz. óta általános. Megvan: H. és P(S₁ K).

Jul. 28. S. Jacobi. X. és XI. sz. megvan már.⁴⁰ Megvan: P(K).

Aug. 23. S. Bartholomaei. Eddig nem találom a XI. sz.-ban.⁴¹ Megvan: P(K).

Szept. 20. S. Matthaei. X.—XI. sz.-ban megvan.⁴² Megvan: H. és P(S₁ K).

Okt. 27. Simonis et Judae. XI. sz. eleje óta megvan.⁴³ Megvan: H. és P(S₁ K).

Nov. 29. S. Andreae. Már 800 k. megvolt.⁴⁴ Megvan: H. és P(S₁ K).

Dec. 20. S. Thomae. XI. sz.-ban eddig nem találtam.⁴⁵ Megvan: P(K).

A Hahóti-kódexben, mely XI. századi, hiányzik tehát három vigilia: Szent Jakab, Bertalan és Tamásé. Ez egyedül azonban nem perdöntő tényező, mert a vigiliák történetét a szakirodalom nem dolgozta ki még eléggé és ezért lehetséges, hogy a XI. század elején már valahol az összes apostolok vigiliáit ünnepelték.

A *Sanctorale természete szerint is a XI. századba illik*. Két adatot említhetünk fel erre nézve, előlegezve azt a később igazo-

³⁹ J. B. FERRERES, *La Transfiguration de N. Seigneur*, *Ephemerides Theol. Lovanienses* V, 623—643; id. A. BAUMSTARK, *Oriens Christianus* 1936, 113—114.

⁴⁰ A vigiliákra nem fordítottak eddig különös gondot, így nem lehet kimondani, hogy ha eddig nem is találtak meg a XI. században valamilyen vigiliát, az azt jelentené, hogy ennél az időnél későbbre kell tenni az azt tartalmazó liturgikus könyvet. — Szent Jakab vigiliáját megtalálhatjuk egy regensburgi evangéliumban (X. század), egy római, valamint egy mainzi, végül egy krakói evangéliariumban (XI. század). L. St. BEISSEL, *Entstehung d. Perikopen*, 184. Anm. 3. és 182. Anm. 2.

⁴¹ Sem BEISSEL-nél nincsen a 182—188. táblázatnál feltüntetve, nem találtam EBNER, *Iter Italicumnál* sem.

⁴² A trieri Egbert-kódex (X. század), valamint a krakói evangéliarium már ismeri. L. BEISSEL, *Entstehung d. Perikopen* 186. Anm. 4.

⁴³ Sz. BERNWARD evangéliumos könyvében (XI. század eleje) és a süsterni apátság evangéliariumában van meg. L. BEISSEL i. m. 187.

⁴⁴ A legrégibb apostol-vigilia Péter és Pál után: megvan már az Adakódexben (Trier) 800 körül; és a 814 után írt aacheni karoling evangéliariumban s azóta mindenütt. L. BEISSEL i. m. 188.

⁴⁵ L. fent 41. jegyzetet.

landó megállapításunkat, hogy kódexünk bencés szerzetesek részére készült. Hiányzik ugyanis *október 5. Placidus vértanú és társainak ünnepe*, ki Szent Benedek tanítványa volt, és hiányzik *november 2. Halottak napja*. Ez így illik a XI. századhoz: a Hahóti-kódexben is mindkettő hiányzik, a XII. század végéről való Pray-kódexben ellenben megvannak. *Placidus ünnepe* ugyanis a monte-cassinoi Petrus Diaconus nyomán keletkezett († 1138), aki elégséges történeti alap nélkül Szent Benedek tanítványának tartotta a Martyrologium Hieronymianum „Placidus martyr in Sicilia“, különben ismeretlen vértanúját és még önkényesen társaiá nevezte ki az ezen a napon szereplő Euticiust és társait, holott ezek Heracliában, Thraciában haltak vértanúhalált. Bár történetileg manap már tudjuk, hogy ez az azonosítás helytelen volt, Placidus vértanú és társainak tisztelete rohamosan terjedt ezentúl a szentbenedekrendi kolostorokban.⁴⁶ A Pray-kódexben nemcsak ez az ünnep van meg, hanem november 2-án a bejegyzés: „*Recordatio omnium defunctorum*“. Ennek hiánya kódexünkben és a Hahóti-kódexben a koraiság bizonyítéka. Minden cluny kolostor részére SZENT ODILÓ apát rendelte el Mindenszentek ünnepe után a Halottak napját,⁴⁷ a cluny kolostorokból terjedt azután más bencés kolostorokba is el. Egy bizonyos: kódexünk bencés jellege elvitathatatlan, mint rögtön látjuk, de nem Cluny kötelékébe tartozott, hiszen ezeket szoros fegyelem fűzte egybe.

Azt a tételünket, hogy kódexünk Sanctorale-ja természete szerint a XI. századba illik, úgy gondoljuk, még jobban bebizonyíthatjuk, ha vizsgálat tárgyává tesszük az abban előforduló *római eredetű szenteket*, azaz azokat, kiket először római liturgikus könyvek említenek. Ezt a vizsgálatot egybekapcsoljuk a Hahóti- és Pray-kódex Sanctorale-ja *római „rétegének“ vizsgálatával*, és így elvégezzük azt a munkát, melyre már a nagyon

⁴⁶ A Pray-kódex kalendáriumában már megvan ez az ünnep: „Placidi et Euticii martirum“ néven, miből láthatjuk, hogy itt Petrus Diaconus hatása látszik. A Placidus-ünnep történetét és irodalmát l. a legjobb szakmunkában: A. M. ZIMMERMANN, *Kalendarium Benedictinum. Die Heiligen und Seligen des Benediktinerordens und seiner Zweige*, III. Metten, 1937, 140. 142. S.

⁴⁷ Statutum Odilonis pro defunctis MIGNE P. L. 142, 1038.

érdemes kutató, KNEWALD DR. felhívta a figyelmet: a Hahóti-kódexre nézve: „Nagyon érdekes volna a római réteget önmagában vizsgálat tárgyává tenni, összevetni a Gregorianum és Gelasianum kézírataival“,⁴⁸ a Pray-kódexre vonatkozóan ezt mondja: „A római réteget vizsgálatunkban figyelmen kívül hagyjuk“.⁴⁹

A régebbi római liturgiát a *Sacramentarium Gelasianum* képviseli, a VII. század elejéről. Közben Galliában még a gallikán liturgia uralkodott, de mindjobban elegyedett római származású elemekkel. Ennek következménye a *Gelasianum frank recensiója* lett a gelasián római liturgia újabb változata: 750—760 körül. Ekkor vetett véget Nagy Károly a frank birodalomban uralkodó liturgikus anarchiának: kötelezően előírta az I. Hadrianus pápától küldött *Gregorianumot* 784—791 között. A sacramentariumnak megfelelően a többi liturgikus könyv is Aachenben készült, a birodalmi scriptoriumban, ahonnan mindenfelé elterjedtek, itt készült pl. a karoling evangeliárium is.⁵⁰ 800 és 900 között azonban a nagyszámú régi gelasián típusú római és a még megmaradt gallikán ritusú liturgikus könyv mégis követelte az élethez való jogát és lassanként az eredeti tiszta Gregorianumba e könyvekből betoldások keletkeztek: sok ima, illetve evangéliumi szakasz és lectio, valamint ünnep ezekből a régebbi könyvekből beszivárgott, és így keletkeztek az ú. n. *fuzionált gregorián* római liturgikus könyvek. A XI. században tehát gelasián elemek (imák, olvasmányok, ünnepek) jelenléte római ritusú liturgikus könyvben egészen természetes: mindenikben így van.

A Szelepchényi-kódex szentek ünnepeinek jegyzéke (Sanctorale-ja) is ezt a tényt tükrözi vissza. Nyilvánvalóan későbbi állapotot mutat a Nagy Károly korabeli eredeti gregorián tisztaságú

⁴⁸ KNEWALD, Hahóti-kódex II, 10.

⁴⁹ KNEWALD, Pray-kódex 22. Itt közölte KNEWALD 3—14. l-on a Pray-kódex teljes Sanctoraléját, ami nagyon fontos, mert sajnos, az annyira értékes és nemcsak a Halotti beszéd miatt nemzeti ereklyének számító Pray-kódex teljes kiadása még mindig késik. — Hahóti-kódex Sanctoraléját a zágrábi kódexről KNEWALD DR.-től a Magyar Nemzeti Múzeumnak ajándékozott fényképek alapján dolgozhattam fel; a kódex összes leveleit felölő fényképek a Nemzeti Múzeumban vannak.

⁵⁰ L. fentebb 20. jegyzetet. A liturgiátörténetileg közismert tényt L. KÜHÁR—RADÓ, Liturgikus Lexikon, 268—9.

könyvekhez képest. Míg az említett aacheni evangeliárium ünnepei még egészen gregoriánumból vett ünnepek és nincsenek meg benne a Gelasianumban előforduló szentek ünnepei (az ú. n. gelasián ünnepek, melyek az eredeti Gregorianumból hiányoznak), a Szelephényi-kódexben már nagy számmal vannak gelasián szentek is, amelletts visszatért, mint a legtöbb liturgikus könnv, a X—XI. század folyamán a szentek ünnepeinek az egyházi évtől való különválasztásához (külön proprium de tempore és Sanctorale), mint az a Gelasianumban volt. Ha most a Hahóti-kódexszel és a Pray-félével összehasonlítjuk, azt látjuk, hogy a Szelephényi-kódex korábbinak mutatkozik ezeknél: önállóan szerkesztett ugyanis, nem vett fel minden ünnepet a gregorián típusú könyvekből, de a gelasián ünnepek sincsenek meg benne mind. Ezzel szemben a Hahótiban majdnem minden gregorián és gelasián ünnep megvan, a Prayban pedig mind.

Nevezetesen a tiszta stílusú gregorián könyvekben előforduló ünnepek közül nincsen meg a mi kódexünkben:⁵¹

Máj.	3.	Alexander, Eventius, Theodolus.	Megvan azonban:	H. és P(S ₁ K).
	13.	S. Mariae ad martyres.	„ „	H. és P(S ₁ K).
Jun.	28.	Leo papa.	„ „	H. és P(S ₁ K).
Aug.	18.	Agapitus.	„ „	H. és P(C S ₁ K).
	22.	Timotheus.	„ „	H. és P(C S ₁ K).
	28.	Hermes.	„ „	H. és P(S ₁ K).
	29.	Sabina.	„ „	H. és P(S ₁ K).
Okt.	7.	Marcus papa.	„ „	H. és P(S ₁ K).
Nov.	1.	Caesarius.	„ „	H. és P(S ₁ K).
	11.	Menna.	„ „	H. és P(S ₁ K).
	23.	Clemens (megvan) et Felicitas.	„ „	H. és P(S ₁ K).
	29.	Saturninus.	„ „	H. és P(C S ₁ K).

Azok a „gregorián“ szentek, kik a Szelephényi-kódexben megtalálhatók, mind megvannak a Hahóti-kódexben is. Ezenkívül megvannak még azok a gregorián szentek is, kik, mint látjuk, a Szelephényi-kódexben hiányoznak, mégpedig kivétel nélkül, úgyhogy a teljes Gregorianum megvan e két könyvben.

⁵¹ Az ú. n. „gregorián“, tehát a VIII. század Hadrianus-féle liturgia szentjeinek összeállítása legkényelmesebben megtalálható: V. LEROQUAIS, Les sacramentaires et les missels manuscrits des bibliothèques publiques de France, I, Paris, 1924, p. XLIV—XLV. — E művet „LEROQUAIS“ néven idézzük ezentúl.

A Gelasianum különleges szentünnepei, melyek az eredeti tiszta Gregorianumból hiányoznak, szintén nincsenek meg mind a mi kódexünkben.⁵² Hiányzik:

Jan.	23. Emerentiana.	Megvan azonban: P(K).
	25. Preiectus.	" " H. és P(S ₁ K).
Febr.	10. Soter, Zoticus, Ireneus, Jacint.	" " — P(S ₁ K) az első P(K) a második.
	14. Vitalis, Felicula, Zeno.	" " — P(S ₁ K).
Márc.	7. Perpetua et Felicitas.	" " H. és P(C S ₁ K).
Máj.	3. Iuvenalis.	" " — —
Aug.	1 Machabaei.	" " H. és P(S ₁ K).
	19. Magnus.	" " H. és P(C S ₁ K).
Okt.	7. Marcellus et Apuleus.	" " H. és P(S ₁ K).
Nov.	29. Chrysanthus, Maurus et Daria.	" " P(K).
Dec.	6. Oct. S. Andreae.	" " H. és P(S ₁).

Azok a „gelasián“ szentek, kik a Szelephényi-kódexbe felvételt nyertek, mind megvannak a Hahóti-kódexben is, kivéve: I. 19. Marius et Martha, XII. 1. Damasus. A mi kódexünkbe fel nem vett gelasián szentek közül szintén hiányzik I. 23. Emerentiana és XI. 29. Chrysanthus stb., a Hahótiban, ezek a Prayban is csak a Kalendáriumban vannak meg; mindkét kódexnél hiányzik: V. 3. Iuvenalis.

A gregorián ünnepek tehát mind megvannak a két fiatalabb kódexben, a Hahótiban a gelasián ünnepekből öt hiányzik, a Prayban egy.

Úgy hisszük, az elmondottak alapján *joggal mondhatjuk, hogy a Sanctorale a XI. századból való*. Még közelebb visz bennünket kódexünk eredetéhez, hogyha a szentek ünnepei közül azokat tesszük vizsgálat tárgyává, melyek sem a Gregorianumban, sem a Gelasianumban nincsenek meg: ezek ugyanis még közelebbről határozzák meg azt; megmutatván, hogy bencések részére és a frank birodalom északi részén készült.

3. *A kódex kétségtelenül bencés szerzetesek használatára készült*. Mint előbb idéztük, ezt vette észre már RÁTH GYÖRGY is, természetesen anélkül, hogy ebből a szempontból is tüzetes vizsgálat alá vette volna kódexünket. Ez még eddig egyáltalán nem történt meg, és mi a következőkben végezzük el. Mindenekelőtt

⁵² Jegyzékük LEROQUAIS I, p. XLV—XLVI.

nyilvánvalóan bencés szerzetesek részére van a kódexben március 21. *Szent Benedek ünnepe* (nr. 107), mely még sem a Gregorianumban, sem a Gelasianumban nem volt meg. Az ünnep azonban vigiliával és oktávával, teljes fénnnyel július 11. van meg kódexünkben:

nr. 148. De vigilia sci Benedicti.

nr. 149. In die sco.

nr. 152. De oct. sci Benedicti.

Mint tudjuk, ez az ünnep annak emlékére keletkezett a francia S. Benoit-sur Loire apátságban, Fleuryben, mert AIGULF szerzetes a longobardoktól elpusztított Monte Cassinóról elhozta hazájába Szent Benedek és Skolasztika holttestét és ott ünnepélyesen eltemették. 673. december 4-én érkeztek meg a szent testekkel a szerzetesek Fleuryba és a következő évnek július 11-én helyezték el az ereklyéket nagy ünnepélyességgel a fleuryi Máriatemplomban. Ez az ünnep volt ezután a Translatio ünnepe. Tudjuk azt is, hogy az itáliai kolostorokban ez az ünnep nem volt meg, Monte Cassino ugyanis tagadta az ereklyeátvitel történetét. Németországban ritka az ünnep, különösen nyolcaddal, mint ezt már KNEWALD kimutatta,⁵³ annál érdekesebb, hogy a Hahóti-kódexben és Pray-kódexben viszont megvan. Ugyancsak KNEWALD DR. hívta fel a figyelmet arra, hogy a translationak ezt a Fleuryből kiinduló ünneplését a XII. század végéig leginkább Corbieban, vagy az arrasi egyházmegyében találjuk meg. Örömmel fűzhetem a kiváló kutató igazolásához a következő kis megfigyelést: Corbieban is az volt a szokás, hogy ez az ünnep megvolt ugyan, de nem nevezték azt translationak, hanem egyszerűen ünnepnek: „Natale s. Benedicti abbatis“-nak, a mi kódexünk is tartózkodik a translatio elnevezéstől.⁵⁴

Még inkább Fleury felé mutat azonban egy másik ünnep kódexünkben:

nr. 237. (dec. 4.) De translatione sci Benedicti.

⁵³ Pray-kódex, 25—27.

⁵⁴ Így a corbie-i, északfranciaországi apátságnak Rodradus-féle Sacramentárium: fol. 224. „V. id. jul. Nat. s. Benedicti abb.“; ugyanitt a Sac. Ratoldi: fol. 189. V.: „Eod. die vig. s. Benedicti abb.“, fol. 190.: „Natale s. Benedicti abb.“, fol. 191.: In oct. S. Benedicti abb.“. L. LEROQUAIS I, 27, 80.

Ez az ünnep Szent András és Miklós ünnepe közé esik (december 1. és 5. között lehetett tehát). Ez az ünnep elég ritkán fordul elő és kizárólag frank földön. Annak emlékeztetét hirdeti, hogy ezen a napon érkezett meg AIGULF szerzetes Szent Benedek és Szent Skolasztika testével Fleuryba és ezért ezen a napon a „tumulatio“, eltemetés emlékét tartották meg. Később többször menekülni kellett az ereklyékkal a normann pusztítások elől, míg 883-ban végérvényesen visszavitték Szent Benedek testét a Mária-templomba, mégpedig újra december 4-én. Ez az újabb translatio, az „Illatio. S. Benedicti“ azután az eredeti tumulatio ünnepét egészen háttérbe szorította.⁵⁵

Nyilván következnek kódexünk szorosabb kapcsolata Fleuryvel, azonban az ilyen singulárisabb ünnep rendszerint akkor számít döntőnek, ha egyedül van. Nálunk azonban még más különös ünnep is van: *Szent Mihály főangyal* kiváló tisztelete:

nr. 120. De sco Michaeli (Máj. 8.) A Monte Gargano dedicatioja

nr. 203. De sco Michaeli (Szept. 29.) A Via Salaria templ. „

nr. 212. De sco Michaeli (Okt. 16.) In periculo maris temp. „

Az előző két ünnep elég gyakori Nyugaton, de annál ritkább az utóbbi: október 16-i ünnep, melynek nevét csak egy-két frank sacramentariumban találtam. Teljes nevét egy bencés apátság (S. Aubin d'Angers) sacramentariumában láttam: (*Október 16*) „*Dedicatio ecclesie sancti micahelis in periculo maris*“.⁵⁶ Vigiliával van meg, mint nagy helyi ünnep a Mont St. Michel-i Missalében.⁵⁷ Mont S. Michel a Normandiában alapított bencés apátság, I. RICHARD normann herceg alapította az addigi káptalan helyett bencés szerzetesek részére. A normann part egy gránitszikláján még ma is áll az épület és a templom, mely az apuliai Monte Gargano után a középkor leghíresebb Szent Mihály búcsújáráhelye

⁵⁵ ZIMMERMANN, Kalendarium Benedictinum, II, 1934, 434—435.

⁵⁶ A bencés korban írt sacramentarium ez, tehát 966 előtt, mert ezután kanonokok foglalták el, l. V. LEROQUAIS, I, 71; még: I, 183, 319, 349.

⁵⁷ Fol. 185. v.: „In vigilia s. michaelis archang.“, fol. 186.: „S. michaelis archang.“ (okt. 16). LEROQUAIS II, 41; e Missale a XIII. századból való ugyan, de kétségtelen, hogy 966 előtt is megvolt az ünnep, csak nem ismerünk előbbi időből Mont St. Micheli egész könyvet, kivéve egy X. századi sacramentarium-töredéket (LEROQUAIS I, 75), ebből pedig nem látni, megvolt-e.

volt. A híres kolostornak nagy könyvtára volt, mely azonban szétszóródott, elkallódott. Könnyen lehet, hogy megtalálhatnók kódexünk eredeti példányát e könyvek között. Az apátságot 966-ban Fontenelleből hozott szerzetesekkel népesítették be.⁵⁸

A kódex Sanctoraléjának többi bencés jellegű ünnepe a következő:

Január 15. Maurus, Szent Benedek tanítványa, glanfeuili apát (?), † 584 (?).

Február 1. Brigida, az ír Kildare apátnője, Írország pátrónája, † 523. Az ír-skót szerzetesség képviselője, melyet a frank bencés kolostorokban mindig nagyra tartottak, hiszen az egykori skót alapítások mind elfogadták a bencés Regulát. Brigidát ezenkívül azért is tisztelték, mert ereklyéi a VIII. században frank földre kerültek: az elzászi Honauba és Strassburgba.⁵⁹

Február 10. Skolasztika, Szent Benedek nővére, † 543 (?). Teste a 673-i átszállításkor Fleuryből mihamar Mansba került, ekkor kezdődik frank földön tisztelete is, mégpedig oly mértékben, hogy pl. a párizsi Bibliothèque National valamennyi liturgiái kéziratában megtalálható.⁶⁰

Április 23. Szent Adalbert ünnepe († 997), fogadalmát 990-ben tette le a római Szent Bonifác és Alexius kolostorában, fogadalmi oklevele eredetiben megvan Břevnovban, melyet ő alapított.⁶¹

Június 5. Bonifác, angolszász szerzetes, mainzi érsek, Németország apostola, † 755. Franciaországban is tisztelték, nagy munkássága miatt.⁶²

Augusztus 7. Donatus, Besançon püspöke, † 660 előtt. Luxeuili oblátus volt. Besançonban és másutt apátságokat alapított, ezért a bencések tisztelték.

⁵⁸ A Mont St. Michel-re vonatkozó irodalmat l. Lex. F. Theol. u. Kirche VII, 309. — KIEWALD, Hahóti-kódex II. és e számban megjelent tanulmánya végén (A Pray-kódex tartalma, kora, jelentősége) kimutatta, hogy a Hahóti-kódex a fontenelle-i bencés apátságra utal. Ez ismét érthetőbbé teszi a két kódex nyilvánvaló rokonságát.

⁵⁹ Acta Sanctorum Hiberniae, 1888, 1—75.

⁶⁰ Catalog. Cod. Hag. Paris, III, 619, 667. l. ZIMMERMANN, Kalendarium Benedict. I. 196.

⁶¹ ZIMMERMANN, Kalend. Bened. II, 98. Anm. 2.

⁶² V. ö. Catalog. cod. hag. Paris, III, 655, ZIMMERMANN, Kalend. Bened. II, 277.

Október 2. Leodegarius, S. Maixent apátja volt, majd autuni püspök, 660 után mindenütt a bencés Regulát vezette be. Erőszakos halála után először az *arrasi* egyházmegye egy kis templomában, Sarcingusban helyezték el, ez a későbbi St. Léger (Leodegarius). Az egész frank területen nagy volt a tisztelete.⁶³

Október 16. Gallus, Svájc apostola, ír-skót szerzetes, ír néven Gallech, *Szent Kolumbánnal* együtt jött Európába, de Svájcban elvált tőle és a későbbi Sankt Gallen helyén mint remete élt, hol † 640. Ünnepeőről ZIMMERMANN így nyilatkozik: „Fest 16. X. wurde fast überall im Abendland gefeiert, soweit irischer und fränkischer Einfluss reichte“.⁶⁴

Október 24. Maglorius, Jersey szigetén (a francia parttal szemközt) élő remete, kit a IX. század legendája szerint Bretagne apostolának tartottak. Testét a lehoni kolostorból a normannok elől menekülő bencések Párizsba vitték és ott 960 körül a St. Magloire apátságot emelték holtteste fölött. Különben elég ritka a tisztelete, Párizsban, azonkívül a rennesi és doli egyházmegyében tisztelték.⁶⁵

Nov. 7. Willibrordus, angolszász bencés, 11 társával együtt a frizek térítője volt; PIPPIN, frank majordomus fríz hadjárata alatt a frank sereget nyomon követte és a hódolt területen térített. PIPPIN sürgetésére a pápa érsekké nevezte ki (695), székhelyül a majordomus Utrecht várát jelölte ki neki. Mikor 697 Echternachban a misszió utánpótlására bencés apátságot alapított, a meghódított fríz terület már nagyjából keresztény volt. Tisztelete Utrechtben, Hollandban, a flamand egyházmegyékben, Luxemburgban terjedt el. Magától értetődő, hogy ő sem német, hanem franknak számító szent.⁶⁶

November 16. Othmarus, SZENT GALLUS sírja fölé 80 évvel e szent halála után KIS PIPPIN frank király segítségével bencés kolostort emelt, melynek első apátja volt, † 759.⁶⁷

November 21. Columbanus, ír-skót vándorszerzetes, ki a frank területen Luxeuil, Észak-Itáliában pedig a híres Bobbiot

⁶³ ZIMMERMANN, Kalend. Bened. III, 125—129.

⁶⁴ ZIMMERMANN, Kalend. Bened. III, 189.

⁶⁵ ZIMMERMANN, Kalend. Bened. III, 217.

⁶⁶ ZIMMERMANN, Kalend. Bened. III, 270—4.

⁶⁷ ZIMMERMANN, Kalend. Bened. III, 314. Anm. 1.

alapította. Később ezek a kolostorok csakhamar a bencés Regulát vették át (legkésőbb a VII. század végén), ezért Columbanust a bencések tisztelték. ZIMMERMANN szerint „gefeiert in den Klöstern des Frankenreiches“.⁶⁸

December 15. Maximinus, nem MAXIMINUS, a trieri püspök, ki † 349, mert ennek ünnepe május 29-én van. Micy I. CHLODWIG, frank király alapítása, az orléansi egyházmegyében 498 körül. Az abbatia Miciacensis első apátja MAXIMINUS volt, a frankok nagy térítője, REMIGIUS segítőtársa. Természetesen MAXIMINUS nem volt bencés apát, hiszen 520. december 15-én halt meg, mikor még SZENT BENEDEK élt. Mivel azonban az apátság a VII. század folyamán bencéssé lett, ezért frank bencéseknél megtalálható a tisztelete.⁶⁹

Kódexünk kétségtelenül bencések használatára készült tehát. Mégpedig, úgy hisszük, már eddig is világosan látható, hogy *eredetiye, melyről másolták*, vagy esetleg több ilyen mintapéldány, melyekből összeállították, *kétségtelenül frank bencés kolostorban használt liturgikus könyv volt*. Hiszen frank jellegű a július 11-i Szent Benedek-ünnep, még inkább a december 4-i Illatio ünnepe, Mont St. Michelre utal Szent Mihály tisztelete, különösen pedig október 16-i helyi ünnepe „in periculo maris“. A többi bencés szent pedig mind a frank birodalommal kapcsolatban levő: talán ide kell számítanunk az érdekes *st. galleni csoportot is* október 16. Gallus, november 16. Othmarus és esetleg november 21. Columbanus is, kinek jelentékeny ereklyéi kerültek 830 körül St. Gallenbe, úgyhogy külön kriptát építettek neki.⁷⁰ Különben érthetetlen kódexünkben St. Gallen e szereplése. Egyedüli nem frank kapcsolatúnak látszik: *június 5. Bonifác*, ki, úgy gondoljuk, kiváló jelentősége miatt került frank liturgikus könyvekbe, különben is a frank birodalomban mindenütt szorgalmazta a bencés Regula bevezetését.⁷¹ A másik pedig SZENT ADALBERT, kinek nem volt kapcsolata a frank birodalommal. Ez alkalommal nyomatékosan meg kell jegyeznem, hogy ADALBERT tisztelete mennyire

⁶⁸ ZIMMERMANN, Kalend. Bened. III, 342.

⁶⁹ Épp ezért ZIMMERMANNnál III. kötetben hiányzik is; l. azonban Gallia Christiana vet. IV. (1656), 632. s. Ünnepe már megvan a 880 k. írt senlisi bencés sacram. naptárában (Delisle, Mémoire, 313—325.).

⁷⁰ ZIMMERMANN, Kalend. Bened. III, 342. C.

⁷¹ ZIMMERMANN, Kalend. Bened. II, 272.

nem frank. Hiába állítja általánosságban ZIMMERMANN: „Fest 23. IV. in allen Martyrologien und Kalendarien seit 1000 ... Sofort als Martyr Christi allgemein verehrt“,⁷² Franciaországban csak későn kezdték tisztelni, akkor is csak itt-ott. Tiszteletének első nyomát a XIV. században találtam egy Missaleban, addig nem található.⁷³ ADALBERT ünnepe kétségen kívül nem volt kódexünk eredetijében benn, hanem ott került bele, ahol a Szelephényi-kódex kéziratát szerkesztették, szerintünk Magyarországon.

4. *A kódex eredetije a frank birodalom északi részéből származik.* Már eddig is láttuk, hogy a Szelephényi-kódexet oly könyv, vagy könyvek után készítették, mely frank bencések részére készült. Ezért nem törődünk többé ezekkel a bencés ünnepekkel, hanem kizárólag azokkal akarunk foglalkozni, amelyek ezeken kívül megerősítik s kétségtelenné teszik a tényt, hogy kódexünk eredetije (egy vagy több könyv) valóban a frank birodalomból való.

a) Először a frank területen általánosan tisztelt szenteket vegyük sorra: azokat, ahol nem számít, hogy hol éltek, hol vannak eltemetve, mert az egész frank területen általános tiszteletnek örvendettek. Ezek a következők:

Január 13. *Hilarius*, Poitiers püspöke, † 366.

Május 31. *Petronella*, egész nevén *Aurelia Petronilla*, ókori római vértanú. Testét a Domitilla-katakombából I. PÁL pápa (755—767) vitette át a Szent Péter-templomba. Frank földön rohamosan terjedt ettől kezdve tisztelete és a francia népnek pátronája lett.⁷⁴

Július 4. *Translatio S. Martini*, és

November 11. *Szent Márton* egész Franciaországban elterjedt ünnepek,⁷⁵ tours-i Szent Márton, ki sok kolostornak volt a védőszentje, Pannoniából származott, † 397.

⁷² ZIMMERMANN, Kalend. Bened. II, 99.

⁷³ Paris Bibl. National ms. lat. 826, LEROQUAIS II, 201. Előbbi korban nem találtam nyomát, sem Leroquais első kötetében, sem L. DELISLE, *Mémoire sur d'anciens sacramentaires*, Paris, 1886 gyűjteményében.

⁷⁴ P. DAUGLEFORT, *Ste. Petronille, patronne de la France*, Avignon, 1911.

⁷⁵ V. ö. az auxerre-i zsinat határozatát (5. can. D. Mansi, *Collectio concil. IX*, 912).

Szeptember 22. *Mauritius* és vértanú társai, az acaunum-i (Svájc) katona vértanúk a thébai légióból, † 286 vagy 302.⁷⁶ Már a Merowingok idejében tisztelték őket frank földön, mert még a régi gallikán liturgikus könyvekben, ahol még nagyon kevés szentnek ünnepe fordul elő, is megtalálhatók.⁷⁷

Október 1. *Remigius*. Remigius a frankok apostola, I. CHLODWIG kereszttelője, természetesen az egész országban tisztelt szent. A másik két szent inkább helyi jellegű, ki Remigiussal együtt van kódexünkben.

Október 9. *Dionysius*, Párizs első püspöke 200 körül élt, a St. Denys-apátságban van eltemetve. Mint Gallia apostola általános tiszteletnek örvend.

Október 25. *Crispinus* és *Crispinianus* Diocletianus alatt Soissonsban vértanúhalált halt cipészek voltak. TOURS-I SZENT GERGELY szerint már a VI. század előtt bazilikájuk volt Soissonsban.⁷⁸

November 13. *Briccius*, Szent Márton utóda a tours-i püspöki széken, † 443.

November 17. *Anianus*, nem Aniane-i Szent Benedek († 821), Aniane alapítója, a szerzetesélet reformátora, kinek ünnepe február 11-én van,⁷⁹ hanem Anianus Orléans püspöke, ki 451. imádságával és közbenjárásával Attilától városát megmentette. Azóta nemzeti szentként tisztelték, a frank királyok az ő sírjához küldték esküt tenni főembereiket, akárcsak Szent Dionysius sírjához.

b) Kevésbbé általános kultusza volt kódexünk többi frank szentjének:

Június 8. *Medardus* és *Gildardus*. MEDARDUS az északfranciaországi Noyon egyházmegye (dioecesis Noviomensis) alapítója, 531-ben († 545). GILDARDUS kevésbbé közismert: Rouen püspöke Észak-Franciaországban (dioecesis Rothomagensis), sokat járult hozzá I. CHLODWIG megtéréséhez, egy 511. körül tartott zsinaton még részt vett.⁸⁰

⁷⁶ Bibl. Hagiographica Latina, II. (Bruxelles, 1900—1) 841—844.

⁷⁷ Pl. a VII. század elejéről való Missale Gothicumban (Roma, Vatic. Regin. 317), MIGNE, P. L. 72, 225—318 és H. M. BANNISTER, Miss. Gothicum, London, 1917/l. 64. mise.

⁷⁸ Hist. Francorum V, 34; IX, 9.

⁷⁹ Mon. German. Script. XV, 200—220.

⁸⁰ Analecta Bollandiana VIII (1889) 389.

Június 16. Cyricus és Julitta, egy ikonioni kisgyermek vértanú és édesanyja, † Diocletianus alatt. Párizs környékén, Ville-Juifve-ben tisztelték az ereklyéiket. Általában több helyen tisztelték, úgyhogy Delehaye kultuszáról ezt mondja: „Il a laissé des traces visibles dans la toponymie de France.”⁸¹

Július 22. Mária Magdolna is szerintem ide vonható: a frankok tisztelték. Ereklyéinek birtokában vélte magát a vézelay-i bencés apátság és a XI. században már híres búcsújáróhely volt.⁸²

Július 27. Septem dormientes, a Hét alvó. Eredetileg szír nyelven megírt bájos legendájuk szerint efezusi ifjak voltak, kiket Decius alatt egy barlangba befalaztak. II. Theodosius császár alatt († 450) átmenetileg feltámadtak és hirdették a test feltámadását. Ünnepük Nyugatra először a frankokhoz jutott el. Gregorius Turonensis egy szírtől hallotta a legendát,⁸³ Nyugatról ettől kezdve a török időkig mentek a zarándoklatok Efezusba.

Szeptember 18. Lambert, Maastricht püspöke, mely ekkor a Merowingek birodalmához tartozott. Hét évig volt II. CHILDERICH frank király meggyilkolása után a stablói kolostorban (Belgium) számkivetésben és PIPPIN az új majordomus rehabilitálta. 705-ben Liège-ben meggyilkolták, azóta itt van eltemetve.⁸⁴ Bár magánbosszúból gyilkolták meg, a X. század vége óta lassanként vértanúnak kezdték tisztelni.⁸⁵ A Szelepchényi-kódex nyilván ennek tételezi fel: mert Lc. 10, 16. evangéliumát olvastatja, ez pedig a Commune unius martyrisben van (nr. 254.).

Október 1. Érdekes jelenséget tapasztalunk itt. Kódexünkben ezt olvassuk:

Október 1. „De scis Remigio, Germano et al.”

Tudjuk, Remigius kicsoda. De kicsoda ez a vele együtt említett Germanus? Pedig az ünnep megvan a Hahóti-kódexben is: „Germanus, Remigius, Vedastus” címen és a Pray-kódexben: (S₁K) „Remigii-Germani, Vedasti” név alatt. Először mint érdekességet leszegezem: a Szelepchényi-kódex összeállítója Vedastust nem tartotta nagyon fontosnak, mert elhallgatta, elégnek tartotta, hogy csak ezt írja: „et al (io). Tehát ő maga aligha lehetett az

⁸¹ Origines des cultes des martyr 2 Bruxelles 1933, 167.

⁸² Gallia christ. Vetus IV, 466—475.

⁸³ Mon. Germ. Script. Mer. I, 550—552.

⁸⁴ ZIMMERMANN, Kalend. Bened. III, 72.

⁸⁵ ZIMMERMANN, Kalend. Bened. III, 74.

arrasi Vedastus-kolostorból való (St. Vaast d'Arras). Kicsoda ellenben Germanus? KNI EWALD dr. ezt mondja róla: „Germanus ep., auxerreai püspök, meghalt 445.”⁸⁶ Ám ez nem lehet az auxerreai Germanus: ennek ugyanis július 31-én van az ünnepe és a Pray-kódexben meg is van ezen a napon (CS₁S₂K). Természetesen semmi ok sincs arra, hogy ez ugyanaz az auxerreai Germanus lenne. De más Germanus sem lehet, mert ezeknek máskor van az ünnepük.⁸⁷ A feleletet megtaláljuk a X. századi amiensi sacramentarium kalendáriumában: „*Kl. oct. Remigii, Vedasti ac translatio Germani.*”⁸⁸ Ez tehát translatiós ünnep, anélkül, hogy tudnók, kié.

Október 21. v. 23. Severinus, nem lehet Noricum apostola, mert ennek ünnepe január 19. Nem lehet azonban bizonyosnak tartani, vajjon a kölni püspökről van-e szó, ki † 403, és ünnepe október 23. van, vagy a 400 körül meghalt bordeauxi püspökről, aki TOURSI GERGELY legendás-ízű elbeszélése szerint Keletről jött⁸⁹ s kinek temploma St. Seurin (a magyar Szórény-név nem ebből származik?) néven a városon kívül állott. Ennek a Severinusnak ünnepe október 21-én van. Tudjuk, hogy kódexünk nem közli az ünnepek dátumát, azt csak következtetéssel találhatjuk ki: előtte október 21. a kölni 11.000 szűz vértanú, utána 24. Maglorius. Azt hiszem, feltételezhetjük itt is, hogy a francia Seurinről van szó.

Október 26. Demetrius, nem „gap-i püspök, vértanú”,⁹⁰ hanem, mint majd bizonyítani megkíséreljük, a pannoniai, már Szent István korában a magyaroktól tisztelt híres sirmiumi vértanú, kit ugyan szórványosan frank könyvekben is megtalálunk,⁹¹ *de mindíg október 8.*: ez a római dátum.

Nem hinném, hogy akármelyik ritkábban tisztelt szent pontosan meg tudná határozni kódexünk mintapéldányának,

⁸⁶ KNI EWALD, Pray-kódex 37. A július 31-i ünnep is: „G. auxerreai püspök”, ugyanott 24. l.

⁸⁷ Trieri Germanus: február 21; konstantinápolyi: május 12; párizsi: május 28; translatiója: július 25; besançon-i: október 11; capuai: október 30.

⁸⁸ L. DELISLE, *Mémoire sur d'anciens sacr.* 340, p.

⁸⁹ Mon. Germ. Script. Mer. VII, 1, 205–220; In glor. confess. c. 47.

⁹⁰ KNI EWALD, Pray-kódex 24. l. E szentnek első nyoma a XV. század második felében található először: LEROQUAIS III, 210.

⁹¹ LEROQUAIS II, 50. 159; III. 48. 128. 182 (késői adatok).

vagy példányainak helyét. Egy azonban nyilvánvalónak látszik: Ha kivesszük a bencés és a frank jellegű szentek közül azokat, akik nem általános tiszteletnek örvendettek, mint Maurus, Szent Benedek, Skolasztika, Hilarius, Donatus, Dionysius, stb., amint azt már megtettük, akkor, ha a térképen megkeressük a többi megmaradt szent tiszteletének helyét, *Észak-Franciaország, Belgium, Luxemburg és Hollandia déli része derül ki, mint kódexünk eredetijének hazája.* (L. a mellékelt térképet.)

c) Befejezésül még meg kell vizsgálnunk, vajjon nincs-e más hatás kódexünkben? Német liturgikus könyvek hatását keressük legelőbb. De igazán semmit sem találunk, amit ne lehetne megmagyarázni. Összesen ezt az anyagot látjuk:

Jul. 27. De sco Pantaleone.

Aug. 7. De sca Afra.

Okt. 10. De sco Gereone.

Okt. 21. De ss. virginib. XI. milib.

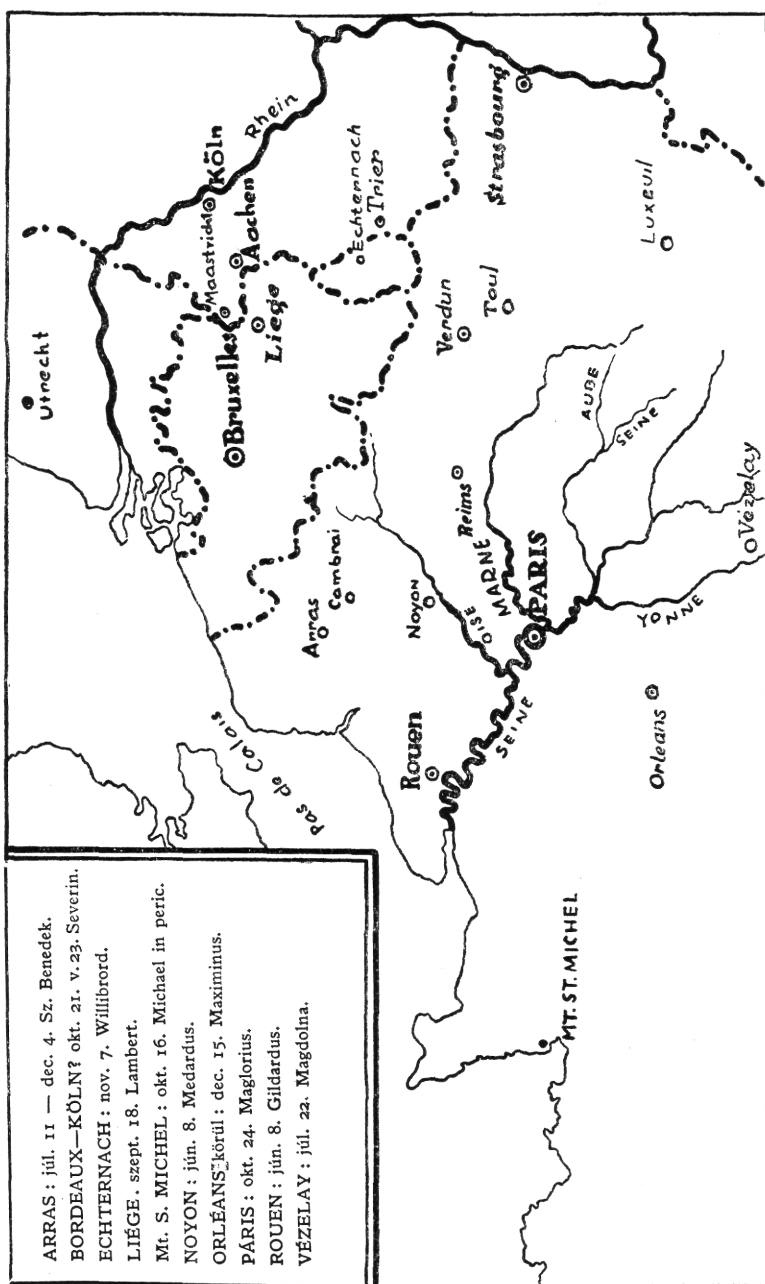
Legelőször mindjárt *Afrát* kell eltávolítanunk: bár Augsburgban szenvedett vértanúhalált Diocletianus alatt és Németországban tisztelték, azért tisztelete nem számíthat német hatásnak, mert mint már KNEWALD dr. felhívta a figyelmet: Luxeuilben Szent Eusthatius apát vezette be tiszteletét, ki Columbanus utóda volt és 629. halt meg. Corbiet az arrasi egyházmegyében Luxeuilből alapították, így került éppen erre a vidékre Szent Afra kultusza⁹² és innen hazánkba, mert benn van a Pray-kódexben is (CS₁K), meg a Hahótiban is, bár KNEWALD véletlenül nem vette észre.⁹³ Afranak tisztelete csakugyan éppen Észak-Franciaországban honosult meg. Korai terjedését mutatja egy roueni IX. század végéről való sacramentarium, melyben szintén megtaláltam Afra nevét.⁹⁴ Afra tehát épp megerősíti az északfrank eredetet.

A többi három szent pedig kivétel nélkül kölni. Pantaleon nikomediai orvos volt, a legenda szerint a császár háziorvosa, vértanúhalált halt 303. Kultusza Keletről indult ki, Bithyniából, még pedig a IV—V. században. Megalomartyr és Thaumaturgos

⁹² KNEWALD, Pray-kódex 24. és 25.

⁹³ Hahóti-kódex II, 12. l. Egy oratio van Afráról: fol. 52 v. 5—7. sor.

⁹⁴ Rouen Bibl. ms. A 566, a Nobis quoque imádságba beleszővi „Affra” nevét, L. DELISLE, Mémoire sur d’anciens sacramentaires, 294.

A Szelepchényi-kódex mintapéldányának hazája.

(csodatevő) a keletiek kultuszában. NAGY JUSZTINIÁN Konstantinápolyban templomot építtetett tiszteletére. Nyugaton Itália felé terjedt először tisztelete, az orvosok védőszentje lesz és több város patronusa: Crema, Ravello, Cortemila. 708-ban a római S. Maria Antica Forumon álló kis bazilikája már Pantaleon képét festette meg.⁹⁵ Kölnbe Rómából került el Szent Pantaleon tisztelete, még pedig SZENT BRUNÓ kölni érsek által († 965), mikor Rómában ajándékba kapott Pantaleon ereklyéiből, Köln főtemplomát Pantaleon tiszteletére szentelte és Nymwegenben monostort építtetett tiszteletére.⁹⁶

Gereon a legenda szerint *318 társával* együtt a thebai légió előőrseként jelent meg Kölnben, ahol 304-ben keresztény voltak miatt lefejezték őket.⁹⁷ Nem tudjuk, valóban hányan voltak, kétségtelen azonban Gereon és társainak vértanúhalála és korai kölni tisztelete. Még Szent Helena építtetett templomot sírjuk fölé, az arany szentek templomának hívták ezt TOURS-I GERGELY szerint,⁹⁸ nyilván az aranyosan csillogó mozaikok miatt. Gereon kultusza tipikusan németországi lett, Frankhonban a XII. század után találjuk csak szórványosan, megvan ellenben korai német sacramentariumokban: az OTTÓK idejéből való délnémet sacramentariumban,⁹⁹ a híres fuldai sacramentarium martyrologium abbreviatum-jában (X. század vége),¹⁰⁰ a XI. századi salzburgi sacramentariumban.¹⁰¹ Megvan a X–XI. századból a kölni Gereon-templomnak sacramentariumában a dedicatio napja is (július 28.), e könyvben a kánon Communicantes imájába is bevették.¹⁰²

⁹⁵ H. DELEHAYE, *Les origines des cultes des martyrs* 2 Bruxelles, 1933. 150. 189. 240. 401. *Les passions des martyrs*, Bruxelles, 1921, 280.

⁹⁶ THIETMAR, *Chronicon* IV, 10 és RUOTGERI *Vita Brunonis* c. 27 és 31, *Mon. Germ. Sc.* III, 772 és VI, 265–6. Idézi BALOGH ALBIN, *Szent István Emlékkönyv* 464. l.

⁹⁷ HELINANDUS *Passiója*, Migne, P. L. 212, 759–772.

⁹⁸ „ad sanctos aureos“ *In glor. martyr.* 61. c. Delehaye 361.

⁹⁹ Firenzében, Biblioteca Magliabecchiana B A 2, Ebner, *Iter, Italicum* 43.

¹⁰⁰ „Colonia s. gereonis cum CCCXVIII mart.“: Roma, *Vatic. cod.* 3806, Ebner, *Iter Italicum* 343.

¹⁰¹ Velence, *Bibl. Marciana*, *cod. lat.* III, CXXIV, Ebner 351.

¹⁰² V. LEROQUAIS I, 97 és L. DELISLE, *Mémoire sur d'anciens sacramentaires.* 236.

Jellegetesen kölni a 11.000 szűz tisztelete, kiknek első legendája 975 körül keletkezett, ekkor még Ursula nem szerepel mint vezérük, mert csak a XI. században kezdtek Ursuláról beszélni. A szűzek Britanniából jöttek, Rómába zarándokoltak és visszajövet, mikor Kölni a hunok ostromolták, valamennyien vértanúk lettek. A középkor kedves kritikátlansága elfogadta ezt a késői legendát, melyből mindössze annyi igaz, hogy a IV—V. században Clematius templomot épített azon a helyen, ahol szent szűzek Krisztusért vérüket ontották.¹⁰³ Ez a templom a IX. században megújult, kanonokok látták el az istentiszteletet egy 866-ból való oklevél szerint.¹⁰⁴ Hogyan kerülhettek a kölni szentek kódexünkbe, l. 404. l.

d) *Kódexünk egy-két keleti jellegű ünnepe a frankok közvetítésével került bele.* Ezek a következők:

- Jun. 16. Ciricus és Julitta.
- Jul. 27. Septem dormientes.
- Aug. 6. Transfiguratio.
- Szept. 24. Conceptio Joannis Bapt.
- Szept. 26. Cyprianus és Justina.
- Dec. 7. Ambrus.

Június 16. Ciricus (Cyriacus) Ikonionból való kis hároméves gyermek volt, anyja, *Julitta* Tarsusba menekült vele MAXIMINUS üldözése alatt, ahol azonban mégis elfogták őket s a kisgyermek fejét az utca kövezetén szétzúzták, anyját pedig lefejezték.¹⁰⁵ Keleten tiszteletük általános.¹⁰⁶ Ville-Juifve, Párizs környékén, pátronusaként tisztelte, mint már említettük.

Július 27. a hét alvóval már foglalkoztunk: itt pozitíve tudjuk, hogyan került tiszteletük szír közvetítéssel a frankok közé (l. 83. jegyz.). A Transfiguratio ünnepe is Keletről került frank földre, mint láttuk, az ezredforduló körüli aktualitással.

¹⁰³ Ekkor még nem 11.000-ről van szó, nyoma megvan a corbie-i származású Sacr. Ratoldi kalendáriumában (DELISLE, Mémoire 345—360), hol ez áll: „XII. kl. (nov.) Coloniae passio sanctarum virginum“.

¹⁰⁴ Anal. Boll. 30, 362; 47, 89 s.

¹⁰⁵ Acta Sanct. Jun. IV, 14—23. Analecta Bolland. I (1881) 192—207.

¹⁰⁶ N. NILLES, Kalendarium manuale utriusque ecclesiae, Oeniponte 1896, I, 211—212 (görög Menologium), az antiochiai szír egyház kalendárium a szír maronita kalendárium (I, 478. 488), az örmény Menologium (II, 567) tartalmazza.

Szeptember 24. Conceptio Joannis Bapt. tipikusan keleti ünnep, hol már az V. század óta megülték. Nem annyira a fogantatás, mint inkább születésének előrehirdetése az angyal által volt az ünnep tárgya. Keleten általános az ünnep,¹⁰⁷ Itáliában nem lehet találni,¹⁰⁸ a frankoknál megvan.¹⁰⁹

Szeptember 26. Cyprianus és Justina. Cyprianus eredetileg mágus volt, ki a pisidiai Antiochiában élt és az egyház diakonisszáját, Szent Justinát el akarta csábítani, ez azonban a mágust megtérítette, ki először pap, majd Antiochia püspöke lett. Együtt szenvedtek vértanúhalált 304 körül.¹¹⁰ Keleten általános a tiszteletük.¹¹¹

December 7. Ambrust is idesorozhatjuk, mert igaz, hogy az ambrozián liturgia könyvei szerint már a IX. század óta ezt az ünnepet is tartják: mint a szent ordinatiójának napját,¹¹² viszont Keleten a szírek és a görögök ekkor ülik Szent Ambrus ünnepét.¹¹³ Lehetséges magában véve, hogy ez a nap is keleti hatásra mutat.

Legyen szabad ez alkalommal véleményünket kifejezni arra vonatkozólag, hogyan kerülhettek a keleti elemek a frankokhoz. Egy esetben látjuk: a septem dormientes történetét tours-i Gergely egy szírtől hallotta (l. 83. jegyz.). A keleti ráhatásnak minden bizonnyal a legtöbb esetben ez volt a módja. Az élelmes szírek, a kereskedelemben a zsidók előfutárai, a római birodalom egész területét behálózták. Eljutottak a vízi utakon hajóikkal Galliába is, melyet ők nyitottak meg a kereskedelem számára. Ott látjuk telepeiket Lyonban, Besançonban, Arlesban, egészen Trierig, a

¹⁰⁷ A görög Menologiumban NILLES, Kalend. Manuale I, 282—283; az antiochiai szír egyházban s a maronita szíreknél (I, 482. 489); az alexandriai koptoknál (szeptember 26. II, 707).

¹⁰⁸ EBNER, Iter Italicum 85 egy esetben van meg egy felsőitáliai sacramban, különben egyszer sem található.

¹⁰⁹ Így például a Ratoldus sacrament. kalendáriumában (DELISLE, Mémoire 345—360), mely kódexünkkel rokonságban van, lenn 119. jegyz.

¹¹⁰ Acta Sanct. Sep. VII, 180—243; Anal. Bolland. 39 (1921) 314—332.

¹¹¹ Ünnepe a szíreknél és görögöknél október 2. (NILLES, Kalend. Manuale I, 460. 485. 294.), az örményeknél október 3. van (II, 590).

¹¹² Így például a biascai ambrozián ritusu sacramentarium és a monzai, mindkettő a IX—X. századból való (EBNER, Iter Italicum 76. 109.).

¹¹³ Az antiochiai szír egyház és a maroniták ezen a napon ünneplik (NILLES, Kalend. Manuale I, 465. 486); a görög Triodion két órával e napon tiszteli (II, 47).

Belgica prima fővárosáig, hol legnagyobb telepük volt. Mikor az V. században a frank invázió jött, ez a művelt és élelmes nép még jobban feltalálta magát és a frankok alatt hatalmuk akkora lett, hogy egyízben Párizs püspöke is szír lett, 591-ben. Annyian lehettek, hogy TOURS-I GERGELY szerint¹¹⁴ a frank király bevonulásakor Orléansba, 585-ben, a nép latinul és szírül énekelte dicsőítő énekeit. A vallástörténetben közismert tény¹¹⁵ nyugodtan terjeszthetjük ki a liturgiátörténet terére is.

5. *A Szelepchényi-kódex magyarországi használatra készült.* Az a mintapéldány, vagy valószínűbben több mintapéldány, mely kódexünk szerkesztésekor az író rendelkezésére állott, kétségtelenül bencés kolostorokból, a frank birodalom északi részéről származott. Tanulmányunk ezen utolsó pontjában megkíséreljük azt, amit 45 évvel ezelőtt RÁTH GYÖRGY felvetett: „Vajjon a kézirat magyarországi használatra készült-e? Ez annál kevésbé állapítható meg, mert másolása idején a magyar szentek tisztelete aligha volt már, vagy csak kevéssel előbb szabályozva.”¹¹⁶

a) Mivel kódexünk Magyarországon volt azelőtt is, semmi nyoma, hogy idegen ország részére készült volna, első gondolatunk *összevetni a hazai liturgikus könyvekkel*. Ez hamar meg is történhetik, mert sajnos, régi liturgikus könyv az első két magyar századból alig maradt reánk. Mivel heterogén könyvvvel hasonlításuk össze (evangéliumos könyvet a miseimákat tartalmazó sacramentariumokkal), nem marad más hátra, mint annak vizsgálata, milyen szentek ünnepei vannak egyikben is, másikban is. Ez a vizsgálat megtörtént: a II. rész Sanctoraléjában¹¹⁷ (l. fenn 356. l.).

¹¹⁴ Hist. Francor. VIII, 1.

¹¹⁵ F. CUMONT, Les religions orientales dans le paganisme Romain, Paris, 1929, 99. s.

¹¹⁶ Az Iparművészet 1896-ban. 77. l.

¹¹⁷ H = a Hahóti-kódex, Zágráb, MR 126. a Nemzeti Múzeum fényképei után, P = a Pray-kódex, Boldva sacramentariuma, sanctoraléját kiadta KNEIWALD dr., Pray-kódex 3—14. l. A P-n belül mindig azt is jelzem, hogy hol van meg: C = a cisiojanus, S₁ = a nagy sacramentarium, S₂ = a pótsacramentarium, K = a nagy kalendárium. A Pray-kódexre nézve a most már szilárd eredményeket elfogadhatjuk vizsgálatunk alapjául: „A nagy sacramentarium (S₁) mintapéldánya az arrasi (Cambrai) vagy amiensi egyházmegyéből származott, lehet, hogy St. Vaast d'Arras apátságából, lehet, hogy

Ha végignézzük ezt a táblázatot, azt találjuk, hogy a Hahóti-kódex is sokszor egyezik a mienkkel, de még inkább egyezik a Pray-kódex. A mi kódexünk 158 ünnepe közül 153 van meg, ugyanúgy a Pray-kódexben is. Természetesen, mint látni fogjuk, a Pray-kódex 130 évvel ifjabb, tehát sanctoraléje gazdagabb, 214 ünnep van nagy sacramentariumában. De a Szelepchényi-kódex ünnepei viszont mind megtalálhatók benne, ez persze nemcsak a római eredetű gregorián- és gelasián-ünnepekről áll, hanem egyezés van a frank birodalomra, a bencés környezetre valló ünnepekben is. Nincs meg a Pray-kódexben:

Okt. 16. S. Michael (in periculo maris), Mont St. Michel helyi ünnepe.

Okt. 24. Maglorius, a párisi St. Magloire apátság helyi ünnepe.

Déc. 4. Translatio S. Benedicti, Fleury helyi ünnepe.

Dec. 7. Ambrosius (ordinatioja), talán keleti ünnep.

Dec. 15. Maximinus, Micy apátja.

Éppen csak az eddig is szorosan helyi jellegű ünnepek hiányoznak tehát a Pray-kódexben. Ha a felső öt közül csak egy volna s a többi hiányoznék, akkor valószínűleg azt mondanók, hogy oda való a kódex eredetije (különösen Michael in periculo maris és december 4. translatiója). Igazán meglepő megegyezés, hogy a többi viszont megvan a Pray-kódexben. Keveset le kell ugyan vonni a megegyezésekből: öt másik ünnep ugyanis csak a Pray-kódex nagy Kalendariumában van meg, hiányzik egyébként benne:¹¹⁸

Jan. 13. Hilarius, de megvan a Hahótiban.

Jan. 15. Maurus apát, „ „ „

Máj. 8. Apparitio S. Michaelis.

Máj. 31. Petronella.

Jun. 16. Ciricus és Julitta, de megvan a Hahótiban.

Lehetséges, hogy ez csak azt jelentette, hogy a Pray-kódexet használó pap e napokon a Communeból vette az imádságokat,

Corbieból. S₁ készült el először és a Naptár törzse 1196 előtt, S₂-n cluny-i hatás érzik, valószínűbbnek látszik, hogy S₂ is Boldva számára készült már az 1203-ban bekövetkezett tűzvész előtt. K (a kalendarium) a C, S₁ és S₂ szentnévsorainak összefoglalása. A C, S₁, S₂, K közt levő kölcsönhatások arra mutatnak, hogy e négy rész eredetileg is összetartozott. KNIEWALD, Pray-kódex 43., 47., 48., 53. l.

¹¹⁸ A vigiliákat nem vettem bele, ezekről l. fenn 40. jegyz.

pl. január 13. a Commune doctorumból, nyilvánvalóan ez lesz az eset Maurus apátnál, lehetetlen, hogy ne lett volna ünnepe. Ezért tehát ezen második csoport ünnepeit úgy vehetjük, hogy szintén megegyeznek a mi kódexünkkel.

Ezek után már természetes, ha újabb megegyezést is találunk: ez azonban már a logika törvényei szerint következik. KNEWALD fedezte fel ugyanis, hogy a Pray-kódex eredetije az arrasi vagy amiensi egyházmegyéből (Franciaország északi részéből) származik. Ezt azzal is bizonyította, hogy a corbie-i apátság részére RATOLDUS apát által St. Vaast d'Arrasban megrendelt sacramentarium s a Pray-kódex ünnepei mennyire hasonlítanak egymásra, ami természetesen a rokonság jele.¹¹⁹ Erre én is összehasonlítottam a Szelepchényi-kódex sanctoraléját a Sacramentarium Ratoldi-val. Az eredmény az ünnepek közlésénél, tanulmányunk I. részében látható: a * csillaggal megjelölt ünnepek megvannak a Ratoldiban. Tekintve, hogy a Pray-kódex ennyire egyezik a Szelepchényivel, ez viszont hasonlít a Ratold-féléhez, akkor nem is várható más. Mindössze 19 ünnep hiányzik a Szelepchényi-kódex sanctoraléjából a Ratoldiban. Ezek közül öt az az öt ünnep, mely csak a Szelepchényiben van meg: (Michael in periculo maris etc.), hiányzik azután a Sankt galleni csoport három ünnepe (Gallus, Othmar, Columbanus, l. fenn 387. l.), hiányzik az a hat, mely már magyar földön került bele (Adalbert, Alexius, Vencezlaus, Margareta, Demetrius, Nicolaus, l. lenn 405. l). Tulajdonképpen tehát csak öt marad, mely mindenképpen eltérést jelent (február 3. Blasius, augusztus 7. Afra, október 10. Gereon, október 23. Severinus, november 2. Eustachius).

A Hahóti-kódex sanctoraléja kevésbbé vág össze a Szelepchényiével, mint a Ratoldi. A Pray-kódex közelebb áll a mi kódexünkhez, mint a Hahótihoz. Valamennyien azonban letagadhatatlan rokonságban állanak egymással. A Szelepchényi-kódexben első nyomát láthatjuk annak, hogy a magyarországi

¹¹⁹ A kérdéses könyv neve: *Sacramentarium Ratoldi*, jelenleg Paris, Bibl. National ms. lat. 12052. Ennek nevezték, mert e vers olvasható benne: „Abbatis domni stat mentio sancta Ratoldi, Istum qui fecit scribere quippe librum.“ Sanctoraleja megvan: L. DELISLE: *Mémoire sur d'anciens sacramentaires* 345—360. és LEROQUAIS I. 79—81. KNEWALDot illetően l. fenn a 117. jegyzetben mondottakat.

ünnepnaptár egységesítése nagy vonalakban tudatosan indult meg a XI. században.

b) A két legrégibb magyarországi liturgikus könyvvel való egybevetés tehát azt mutatja, hogy a Szelephényi-kódex szintén magyar használatra készült könyv, hiszen itt volt Magyarországon és a két másik könyvnél, elsősorban a Pray-kódexnél, mintegy az ünnepnaptár ősenek tekinthető. Ezenkívül még más érvvel is szolgálhatunk: *azon szentek ünnepeivel, kik Magyarországon kerültek bele könyvünkbe.* Persze, könnyű a dolog, ha Szent István, Szent Imre vagy Szent Gellért ünnepe megvolna: ezeket azonban hiába keressük. Mégis vélünk ilyen szenteket találni, melyek tehát az első ú. n. „magyar réteget” jelentenék:

Ápr. 23. Adalbert.

Jul. 17. Alexius.

Szept. 28. Wencezlaus.

SZENT ADALBERT ünnepénél az a tény, hogy az eredeti Georgius ünnepét második helyre szorítja ki, legegyszerűbben úgy magyarázható, hogy patrónus volt s így ünnepe magasabbrangú. Már pedig köztudomású, hogy SZENT ISTVÁN király első volt, ki mindjárt a szent vértanú halála után templomot dedikált tiszteletére. 1001-ben ebben a Szent Adalbert-templomban, melynek később a Szent Szűz is pártfogója lett, koronázták meg.¹²⁰ Az esztergomi fővárosnak első püspöke tudvalevőleg bencés volt, ANASTASIUS, és káptalanának tagjai is részben bencések voltak. Itt megvan tehát a környezet, melynek részére kódexünk készült. Mily erős frank kapcsolatok állottak fenn Szent István országaival, azt lejjebb látni fogjuk. Esztergommal magával is voltak ilyen kapcsolatok: itt is volt francia („olasz”) városrész: Vicus Latinorum.¹²¹ Igaz, hogy a legrégibb oklevél, mely ezt említi, 1201-ből való, de viszont mint már régen kialakult szervezetet tünteti fel a Vicus Latinorum-ot. A latin polgárok névsora IV. BÉLA idejéből mutatja, hogy ezek Flandriából jött franciák voltak. Esztergom megfelel azoknak az adatoknak, melyekből

¹²⁰ F. KNAUZ, Monumenta Ecclesiae Strigoniensis. Strigonii, 1877. I. 33.

¹²¹ Ennek igazolása BALOGH ALBINNAK a Történelmi Társulatban felolvasott és nemsokára megjelenő értekezésében: Németek és franciák Szent István korában a magyar fővárosban, ezt a szerző szívességéből kéziratban olvastam. Ezentúl Balogh II. jelzéssel idézem.

kódexünk rendeltetési helyére következtethetünk. Nem felelne ellenben meg, ha valakinek éppen eszébejutna: Nyitra. Itt ugyanis a templom patrónusa Szent Emmeramus volt, püspök és vértanú,¹²² ez pedig nem fordul elő kódexünkben.

Alexius tiszteletét Magyarországra Szent Adalbert hozta be. Ez a tény történetileg tisztázott valami, KNIEWALD hívta fel rá a figyelmet. Ezért van ünnepe a Hahóti-kódexben és a Pray-kódexben is, mint minden későbbi magyar liturgikus könyvben.¹²³ Szent Adalbert ugyanis, mint fentebb említettük, a római Szent Bonifác és Alexius-kolostornak volt fogadalmat tett tagja, innen indult ki apostoli útjaira. Buzgón tisztelte kolostorának patrónusát, a legendás királyfit, ki ismeretlenül élt, mint koldus, atyjának palotájában. Homiliája is megvan¹²⁴ Szent Alexiusról. A szent kultuszát meghonosította Břevnovban is és Szent István fogékony lelkébe is ő csepegtette.

WENCEZLAUS, VENCEL cseh királyt alattvalói 936-ban megölték. Tiszteletét, mint vértanúét és mint a térítő királyok példaképét éppen úgy Szent Adalbert hozhatta Magyarországra, mint ahogyan Szent Alexius kultuszát. Őt is nagyon korán tisztelték Németországban is, hol már a X. század végén szórványosan megvan a tisztelete.¹²⁵ Franciaországban ellenben nem található tiszteletének nyoma,¹²⁶ akárcsak Adalberté és Alexiusé¹²⁷ sem, tehát itt kerültek kódexünkbe, melyet szintén itt írtak, hiszen egy kéz írta az egészet. Mi azt tartjuk, hogy ez az első nyoma Szent Vencel magyarországi kultuszának.

c) Hogy azonban ne maradjon a kételkedés tövise bennünk, végleg tisztáznunk kell: nem készült-e — kétségtelenül bencések részére és frank mintapéldány után — mégis könyvünk *német kolostor részére, vagy esetleg cseh bencéseknek*? Az általános

¹²² Acta Sanctorum Ungariae, Tyrnaviae I. (1743) 222—223.

¹²³ KNIEWALD, Hahóti-kódex II. 15.

¹²⁴ MIGNE, P. L. 137., 897—900.

¹²⁵ Fuldai sacramentarium (szept. 28.): „Wencizlauuoni“. Ebner 343.

¹²⁶ Egy Nogent-sur-Marne-i sacr.-t kivéve, a XI. század második feléből, V. LEROQUAIS I. 168.

¹²⁷ A XIII. században szórványosan előfordul. Egy esetben előbb: egy XI. század végéről való könyvben (Besançon, Bibl. Municip. ms. 72.), LEROQUAIS I, 173.

feleletet már voltaképen megadtuk: a Hahóti-kódex és Pray-kódex mutatja, hogy a Szelepchényi-kódex is magyar használatra készült, azért van köztük rokonság. De meg tudunk felelni e felvetett problémára egyébként is. *Német használatra* — jól megjegyezve, akkor is frank mintapéldány után! — nem készülhetett e könyv. Elég ehhez taláalomra felütni igazi német használatra készült liturgikus könyvet, mely kb. egykorú, tehát X—XI. századból való. Felütjük pl. az OTTÓ császárok korából való sacramentariumot, mely sokszorosán mintapéldányként szolgált.¹²⁸ Mindjárt más szentek kultuszának légköre csap felénk. Ilyen nevek: Heimrammus, Albanus, Aureus, Desiderius, Babo, Amandus, Pirminius, Emerentiana, Walpurga, Gangulphus, Chilianus hemzsegnék benne. A fuldai bencések 1000 előtt írt sacramentariumában¹²⁹ még ilyen szentek neveivel találkozhatunk: Aldegundis, Wolframus, Willipaldus, Arnulfus, Cylianus, Clodaldus, Corbinianus, Emmeramus, Luitrudis, Rudbertus, Lioba, Sturmus stb. Egyébként is kimutattuk, hogy a kölni szentek csoportján kívül igazi német szent nincsen kódexünkben. (L. fenn 392. l.) A kölni szentek: Pantaleon, Gereon, Undecim mille virgines könnyen kerülhetett közvetlen hatás által kódexünkbe, akár hazánkban is. (L. 404. l.)

A *cseh használatot* kizárja több körülmény. Igaz, hogy Vencel benn van kódexünkben, de ennek elegendő magyarázatát tudjuk adni. Nem érthető azonban, hogy cseh használatra készült könyvben miért nincsen benn, mint ahogyan a mi kódexünkben sincsen benn, Szent Ludmilla, Boriwoi cseh herceg felesége († 927),¹³⁰ legfőképpen pedig a cseheknél annyira tisztelt Cirillnek és Methódnak sincsen kódexünkben ünnepe, holott már a X. században volt ószláv nyelven legendájuk, akárcsak Ludmillának és Vencelnek. Hiányolható még: Szent Prokop, Szent Günther, Břewnov szentje, az öt testvér kultusza.¹³¹ Regensburgi Wolfgangus, ki I. Ottó császárral együtt 973-ban a prágai püspökséget alapította, talán azért hiányzik, mert levatiója, azaz tulajdon-

¹²⁸ Jelenleg Firenzében van: Bibl. Magliabecchiana B. A. 2., EBNER, *Iter Italicum* 42—44.

¹²⁹ Rómában, Vat. lat. 3806, EBNER 212—213. és 343.

¹³⁰ L. róla GOMBOS, *Catalogus III.*, nr. 4186.

¹³¹ Jozef Beran, prágai egyetemi tanár úr levélbeli közlése.

képeni hivatalos kultuszának kezdete 1052-re esik. A francia mintapéldány felhasználása kódexünk szerkesztésénél s a német hatás teljes hiánya (leszámítva a három kölni szentet) szintén a prágai, cseh használat ellen szól, hiszen Prága a mainzi érsek alá tartozott és így mindkét tény alig egyeztethető össze. Igaz, van Prágában egy *evangéliumos könyv*, mégpedig egykorú kb. a miénkkel. Az érseki káptalan könyvtárában, „Cím. 2.“ jelzésű, díszes kódex¹³² a négy evangéliumot tartalmazza, melynek végén a vásár- és ünnepnapi perikopák jelzése következik: „Incipiunt capitula evangeliorum de anni circulo.“ A. Ambros szerint¹³³ 1060 és 1110 között írták. Szívesen összehasonlítottam volna a kéziratot a Szelepchényi-kódexszel, de még eddig, tudomásom szerint, nincsen a perikopa-rendszer közzétéve. Sok értelme amúgy sem lenne, mert már F. BOCK megállapította (ő nagyon részletesen foglalkozott ezzel a prágai kódexszel), hogy ez IV. KÁROLY cseh király idejében került idegen országból a szerezett Szent Vid-templomba ajándékként.¹³⁴

d) Tehát nyugodtan mondhatjuk, hogy nem német vagy cseh használatra készült ez a könyv. Eddigi meggyőződésünket, hogy magyar használatra írták kódexünket, *most magában véve kis dolgokkal akarjuk szemléltetni*. Egy hipotézis jóságának próbaköve, ha elfogadása után minden más jelenség szépen magyarázatát leli. Itt persze nem voltaképeni érvekről van szó, hanem csak *imponderabiliákról*, valójában súlytalan dolgokról; ezekről nem azt mondhatjuk: ponderantur, non numerantur, hanem fordítva: non ponderantur, sed numerantur. Nagy számuk mutatja, hogy a hipotézis jó úton van az igazság felé. Ilyen imponderabiliákat láthatunk:

Már BALOGH ALBIN látott egyet: „Egészen meglepő, hogy hazánkban is az első időkre megy vissza Szent Pantaleon kul-

¹³² Figyelmemet KNEWALD professzor úr levele hívta fel rá. A kódex leírását l. A. PODLAHA, Die Bibliothek des Metropolitankapitels (Topographie der hist. u. Kunstdenkmäler im Königreiche Böhmen, Kgl. Hauptstadt Prag: Hradschin II. 2.). Prag, 1904. 4—22.

¹³³ A. AMBROS, Der Dom zu Prag, 293 l.

¹³⁴ Evangelienbuch aus dem IX. Jahrhundert im Prager Domschatz (Mittheilungen der k. k. Central-Comission zur Erforschung u. Erhaltung der Baudenkmale 16 (1871) 107.

tusza, melynek ősrégi emléke Dunapentele neve és ősi temploma.¹³⁵ E ténnyel kapcsolatban már BALOGH hivatkozik a SZENT ISTVÁN király korában meginduló nagy nyugati zarándoklatokra, melyek a barátságos, jó hírnek örvendő király alatt hazánkon átvonultak. Német zarándokok is nagy számban voltak közöttük. Nem árt, ha röviden áttekintjük ezeket, sokat megértetnek, nemcsak, hogyan kerülhetett hozzánk Pantaleon és a kölni Gereon, valamint a 11.000 vértanú szűz, egyszóval az egyetlen német csoport kódexünk sanctoraléjában (l. fenn 392. l.) hozzánk. A zarándokok kedveskedésből ereklyétet is vittek magukkal, meg kértek is. Az ereklyékkel együtt a legenda is terjedni kezd, mindkettő rendszerint tüstént együttjárt a szent kultuszával. E zarándoklatok kimutathatólag a következők:¹³⁶

1026-ban a Szentföldre vonul I. RICHARD, Angoulême hercegeének zarándokserege, benne RICHARD verduni bencés apát, RICHARD angoulêmei apát.

1026-ban még megjelenik a második zarándoksereg: 700 ember RICHARD normann herceg vezetésével.

1027-ben POPPO trieri érsek „e Palestina rediens“, visszatérőben a Szentföldről, hosszabb ideig maradt SZENT ISTVÁNNál. Itt az ilyen ereklyeszerezéseknek egyenes nyomát láthatjuk. SZENT ISTVÁN — lilienfeldi Ortilo szerzetes szerint — POPPO-t rávette arra, hogy szerezze meg számára Melkből Szent Kálmán vértanú holttestét. POPPO meg is szerezte ezt testvérétől, Ausztria marchiójától, de egy év múlva visszaküldték.

1035-ben RICHARD verduni apát most már maga vezet zarándoklatot. Egyéni kedvessége miatt vele tartott EBERWINUS trieri bencés apát is.

1036-ban JOTSALDUS szerzetes HUGO apát kísérőjeként Magyarországon járt és itt találkozott egy püspökkel, ki SZENT ODILÓ clunyi apát tanítványa volt.

¹³⁵ Szent István kapcsolatai Csehországgal, Németországgal, Franciaországgal, Belgiummal: Emlékkönyv Szent István király halálának 900. évfordulójára. Budapest, 1938. 449—464., mely tanulmányt „BALOGH I.“ jelzés alatt idézünk. I. h. 464 l.

¹³⁶ BALOGH I. 463—464. és BALOGH II.

1051-ben itt járt SZENT ANNO III. Henrik német király magyarországi seregével, mint goslari prépost; 1055-ben kölni érsek lett.¹³⁷

Bizonyos, hogy ennél több zarándoklat is volt, hiszen RADULFUS dijonai bencés egyenesen kimondja: mindenki mellőzte a tengeri utat és Palesztinába Szent István országán át ment.¹³⁸ Mily egyszerűen meg lehet így magyarázni a kölni csoport szentjeit. Mily érdekes, hogy a legkorábbi magyar használatra készült könyvben benn van Pantaleon és csakugyan ősrégi a kultusza és dunapentelei temploma, melynek utolsó romjait OROSZLÁN ZOLTÁN találta meg 1922-ben: „egy nagyobb kőépület apsiszerű maradványait, melyekről meg lehet kockáztatni azt a véleményt, hogy talán korakeresztény építménnyel, vagy római építményből átalakított templommal, bazilikával van dolgunk.”¹³⁹ A kölni szentek közül a 11.000 *vértanú legendás szűz* is már a mi kódexünk óta tiszteletben áll Magyarországon, úgyhogy a magyar szentek sajátos részébe, a *Proprium Hungarorum*ba is belekerültek.¹⁴⁰ Íme: három imponderabilia. Újabbak:

Margareta kódexünkben nyilván július 13-ára esik. KNIEWALD dr. már megmondotta, hogy „Rómában VII. 20-án, Keleten és Franciaországban helyenként VII. 13-án” van az ünnepe,¹⁴¹ mindenesetre érdekes, hogy kódexünkben benn van, hiszen nin-

¹³⁷ Chronicon Belgicum Magnum: „Sanctus Anno, huius nominis secundus, natus de Dassele, flos et nova lux Germaniae, 33. archiepiscopus Coloniensis, creatus est anno Domini 1055... Iste vir sanctus cum esset adhuc in statu minori constitutus et prepositus Goslariensis in expeditione exercitus, quem Henricus III. imperator contra Ungaros rebelles imperio duxit, eumdem comitans imperatorem...” GOMBOS, Catalogus I, p. 524.

¹³⁸ RADULFUS GLABER, Historiae Francorum III. 1. (GOMBOS, Catalogus III, 2064 p. nr. 4466.): „Tunc temporis ceperunt pcne universi, qui de Italia et Galliis ad sepulchrum Domini Hierosolimis ire cupiebant, consuetum iter, quod erat per fretum maris, omittere, atque per hujus regis patriam transitum habere.”

¹³⁹ PAULOVICS ISTYÁN, A dunapentelei római telep (Intercisa): Archaeol. Hungarica II. (1927) 20 l.

¹⁴⁰ „Inter propria Hungariae festa numeratur, coliturque ritu duplici XXII. cal. nov., ea credo ex causa, quod plerorumque scriptorum consensu, ab Hunnis Coloniam Agrippinam obsidentibus... neci datae sint.” Acta Sanct. Ungariae II, 260.

¹⁴¹ Kniewald, Pray-kódex 25, v. ö. Analecta Bolland. 6. (1887) 303.

csen sem a Gregorianumban, sem a Gelasianumban, és e napon nincsen a Ratold-féle, részben mintapéldánynak használt sacramentariumban sem (l. 119. jegyz.). Még hozzá a dátum is a kivételes július 13¹⁴² már ekkor, holott tudjuk, hogy ESTEI HIPPOLYT érsek az 1493. esztergomi zsinaton rendelte el először ezt a dátumot; tudjuk, hogy II. ANDRÁS a szent vértanú fejét magával hozta Palesztinából és hogy mindíg „regni nostri patrona” volt.¹⁴³ Tisztelete már a Hahóti-kódexben feltűnő, hol ünnepélyes iniciálé emeli ki a fényképen a napját (mert Margit-apátságé volt) és persze július 13-án! Ha mármost ezt az imponderabilitást is beledobjuk fontolgatásunk serpenyőjébe, úgy érezzük, joggal tettük. ESTEI HIPPOLYT csak azt rendelte el zsinati törvénnyel, ami magyar sajátosság lőn, mint látjuk, már a XI. század óta.

Ilyen sajátosságnak tartom *Demetrius kultuszát is*, ki kétségtelenül a magyar szentek propriumába került.¹⁴⁴ A legenda szerint Thessalonicában proconsul volt és vértanúhalála után innen vitte Leontius, Illyricum praefectusa ereklyéjét Sirmiumba, a mai Mitrovicába a Száva mentén, a régi Pannonia inferior tartományba. Leontius azonban az újabb kutatás szerint éppen fordítva tett: az eredetileg Sirmiumban tisztelt diakonus-vértanút a hún támadás elől 410 körül Thessalonicába mentette és ekkor lett a város védőszentje. Tisztelete mindenesetre megvolt és meg is maradt Sirmiumban, és Pannonia kiváló szentjévé lett.¹⁴⁵ Az október 26-i dátum feltétlenül a pannoniai Demetrius vértanút mutatja, eredeti keleti dátumával: a római Martyrologium október 8-ára teszi napját, a keletiek pedig október 26-ára, ahol nagy tiszteletben állott:¹⁴⁶ megalomartyr és myroblytos (balzsamot csepegtető) Demetrius aligha jött Nyugatról, ahol nem igen tisztelték, nem volt benn a Ratoldus-sacramentariumban sem.

¹⁴² Északfrank sajátosság: Corbie-i missale XI. századi kalendáriumában e napon s a corbiei XII. században is (LEROQUAIS I. 166., 193.) s az amiensi X. századi sacr.-ban (DELISLE 325—345).

¹⁴³ Acta Sanct. Ungariae II. 22—24.

¹⁴⁴ „Inter divos qui pro patronis ab Ungaria coluntur”: Acta Sanct. Ungariae II. 297.

¹⁴⁵ Az újabb kutatások összefoglalását l. BALOGH ALBIN, Pannonia őskereszténysége, Budapest, 1932. 40—43. 136.

¹⁴⁶ Így a görög menologium, a szír antiochiai egyház kalendáriuma s a maroniták szrint: okt. 26-iki ünneppel, az örmény Menologium szeintr ünnepe okt. 25. N. NILLES, Kalend. Manuale I. 308., 462., 485. II. 613.

Legegyszerűbb, ha feltételezzük, hogy innen került a Szelepchényi-kódexbe, mely ezzel megkezdte Demetrius magyarországi kultuszát. Mindenesetre a XI. században monostort is építtetett Demetrius vértanú tiszteletére a Száva mentén Radó nádor, hova görög szerzeteseket telepített. A Száva-Szent-Demeter monostorában csakhamar magyar szerzetesek is voltak, 1057-ben a nádor lelkiatyjára, b. Mór pécsi püspökre bízta a kolostort.¹⁴⁷ Mily szépen összevág ismét minden!

Ezekhez járul még *Szent Miklós tisztelete* is kódexünkben. A római könyvekből a XI. századig hiányzik Miklós Myra püspöke, nem található meg a Sacramentarium Ratoldiban, sőt eléggé ritka a frankoknál, hova a normannok hozták be tiszteletét. Megértjük azonban, ha feltételezzük, hogy ő is hazánkban került bele kódexünk sanctoralejébe. Minden ok megvolna ennek feltételezésére. SZENT ISTVÁN ugyanis a görög császár szövetségeseiként egy bolgár uralom alatt levő várost ostromolt, melynek „Cesaries“, Császárváros volt a neve. Az ostromlott város bevétel után a király nem engedte seregét zsákmányolni, mint a görögök, hanem bement Szent György templomába és onnan elvitte azokat az ereklyéket, amelyeket ott talált. Ezek között volt Szent Miklós ereklyéje is, mert így mondta el ezt 1047-ben LIEDUINUS, francia származású bihari püspök Liège-ben, mikor testvérét meglátogatta Pannoniából. LIEDUINUS ekkor adott azokból az ereklyékből, melyek ISTVÁN királytól maradtak I. ANDRÁSra, az örökség átvételekor szerezte meg őket. A Liège-ben ajándékozott ereklyék között név szerint említi György és Miklós hitvalló, a smyrnaiak püspökének (Smyrna és Myra felcserélése) ereklyéit.¹⁴⁸ Ha nem is hallottunk eddig ilyen esetről, feltétlenül hiteles, mert a forrás 1064-ből való. Így az is érthető, ha Esztergom öreg temploma Szent Miklós tiszteletére volt szentelve¹⁴⁹ és hogy translatiója (1087) után öt évvel, 1092-ben már nálunk nyilvános ünneppe jelentették ki. (Sz. László törv. I, 38.)

¹⁴⁷ SÜRÖS PONGRÁC, Az elenyészett bencés apátságok, Pannonhalmi Rendtörténet 12. k. B., Budapest, 1912. 357—358 l.

¹⁴⁸ Először idézte BALOGH I. 463. A szöveget I. GOMBOS, Catalogus II. 969—970. nr. 2354. Fundatio ecclesiae S. Albani Namucensis.

¹⁴⁹ BALOGH II.

e) Említhetnők még más szentek ünnepeit is,¹⁵⁰ de túlzásba nem akarunk esni. Kénytelen vagyok azonban *a magyar XI. században alapított bencés apátságokat felsorolni*, hogy ezzel mutassam, mennyire *beleillik kódexünk ebbe a környezetbe*. Vizsgálatunk megmutatta, hogy egyetlen XI. századi magyar bencés apátságnak védőszentje sem hiányzik a Szelephényi-kódex sanctoraléjában. Nem hiszem, hogy bármely külföldi XI. századból való könyv ezt fel tudná mutatni.

A *Boldogságos Szűz tiszteletére* monastorokat rakattak: SZENT ISTVÁN király *Pécsváradon* egyúttal Szent Benedek tiszteletére,¹⁵¹ a Gyöngyös melletti *Sáron*¹⁵² ABA SÁMUEL 1042-ben; SZENT GELLÉRT csanádi püspök († 1046) *Marosvárott*,¹⁵³ I. BÉLA (1060—1063) *Kolozsmonostoron*,¹⁵⁴ SZENT LÁSZLÓ király (1077—1095) a somogyi *Szent Jobb* és a nyitrai *kolozsi* apátságot.¹⁵⁵ *Péter és Pál* tiszteletére két monostor épült: *Somogyvár* SZENT LÁSZLÓ alatt, egyúttal Szent Egyed tiszteletére, kinek ünnepe nincsen meg a kódexünkben, és a *tatai* apátság, mely egyike a legrégebbieknek, feltétlenül XI. századi.¹⁵⁶ *Szent Mihály* tiszteletére épült a *bátai* apátság SZENT LÁSZLÓ király alatt.¹⁵⁷ *Szent Benedek* dícséretére emelték, mint láttuk, a *pécsváradit* és a híressé vált *garamszentbenedeki* monostort,¹⁵⁸ I. GÉZA király alatt (1074—1077); 1061-ben ATHA somogyi ispán *Szent Jakab* apostol tiszteletére Zselicszentjakabon.¹⁵⁹

¹⁵⁰ A kódexben Marcellus pápa ünnepéhez (jan. 16.) fűzhetnők Szent Odilo cluny-i apát levelét Szent Istvánhoz (szövegét és fordítását l. Balogh I. 459. l. jegyz. Gombosnál hiányzik), melyben ezeket írja: „nos nequaquam obtinere potuimus sanctorum corpora excepto uno sancti Marcelli papae quem noster locus promeruit habere... ex ipsius corpore proprio reliquias invenimus, quas gratanti animo vestrae dominationi direximus“. Ezt azért nem vettük fel, mert Marcellus már a Gregorianumban benn van.

¹⁵¹ SÖRÖS PONGRÁC, Az elenyészett bencés apátságok története, Pannoni halmi Rendtörténet, XII. B., Budapest, 1912. 11 l. Ezentúl „Sörös“ jelzéssel idézem.

¹⁵² SÖRÖS 361. l.

¹⁵³ SÖRÖS 436. l.

¹⁵⁴ SÖRÖS 69. l.

¹⁵⁵ SÖRÖS 141., 177. l.

¹⁵⁶ SÖRÖS 149., 201. l.

¹⁵⁷ SÖRÖS 120. l.

¹⁵⁸ SÖRÖS 69. l.

¹⁵⁹ SÖRÖS 238. l.

Jellemzőbb azonban a többi, kevésbé híres szentnek kultuszára épült apátság. Már a magyarok bejövetele előtt volt meg és SZENT ISTVÁN alapított újra két apátságot: a legrégibb a *zala-vári* apátság, mely eredetileg PRIVINA mosaburgi monostora volt 850 körül, SZENT ISTVÁN 1019-ben megújította Szent Adorján vértanú tiszteletére,¹⁶⁰ ünnepe szeptember 8. A második monostor, melynek multja régebbre nyúlik vissza, a SZVATOPLUKTÓL alapított (870—894) *zoborhegyi* apátság, Szent Ipoly tiszteletére,¹⁶¹ kinek augusztus 13-án van ünnepe. Ám ezek az ünnepek benn vannak a Gelasianumban, illetőleg a Gregorianumban, akár csak *Szent György* (április 23), kinek tiszteletére CSANÁD vezér görög szerzetesek részére 1030 körül Kanizsa körül, *Oroszlánoson* épített kolostort.¹⁶²

A legjellemzőbbek tehát azok a monostorok, melyek oly szentek patrociniuma alatt alapítottak, kiknek neve nincsen a római liturgikus könyvekben, sőt egyenesen jellemzően hazánkra vallanak. Az ilyen XI. századi monostorok: *Szent Márton* tiszteletére három monostor épült: *Pannonhalma* SZENT ISTVÁN uralkodásának legelején, 1074 után *Monyoród*, közvetlen SALAMON leveretése után, ugyancsak a XI. században építette a KAPLYON nemzetség *Kaplyonmonostorát* Szent Márton tiszteletére.¹⁶³ Szent Mártonnak kódexünkben intenzíven meglévő kultusza részint a francia hatást mutatja, részint a pannoniái származás miatt korán öntudatosodó helyi tiszteletet: e három kolostor arra mutat. — Ugyanilyen hazai kultuszra vall *Szent Margit* (július 13, hazai védőszent); apátságaira KÜHÁR FLÓRIS hívta fel a figyelmet.¹⁶⁴ Négy apátság épült az ő tiszteletére, kettő közülük bizonyosan XI. századi, mint KÜHÁR megerősítette: nevezetesen a SZENT LÁSZLÓ alapítású *Hahót*, a Hahóti-kódex hazája, és *Garáb* Somogy megyében. A francia Anianus *Anyos* tiszteletére építtette hálából I. András 1055-ben a *tihányi* monostort, mikor a környezetében levő francia papoknak és vitézeknek, a WORS-MERSE és GERGELY nemzetség tagjainak buzdí-

¹⁶⁰ FÜSSY TAMÁS, A zalavári apátság története, Pannonhalmi Rendtörténet VII. Budapest, 1902. 28. l.

¹⁶¹ SÖRÖS 463 l.

¹⁶² SÖRÖS 435. l.

¹⁶³ SÖRÖS 398., 434. l.

¹⁶⁴ L. KNIEWALD, Hahóti-kódex II. 5—7. l.

tására, az egykor Orléanst megmentő Anianus püspök pártfogásához folyamodott,¹⁶⁵ mikor III. Henrik Pozsonyt ostromolta 1051-ben. Az *acaunumi vértanúk* tiszteletét (szeptember 22), — mint láttuk, ősi frank ünnep — Mauritius és társai emlékezetét tartja fenn a *bakonybéli* apátság, SZENT ISTVÁN 1018—1023 közötti monostoralapítása a Bakonyrengetegben. A kor hagyománya szerint SZENT ISTVÁNNak birtokában volt az a lándzsa, mely a középkori legenda szerint Mauritius tulajdona volt, s melybe Krisztus keresztjének szögéből is belevettek egy darabot. Ezt a lándzsát sógorától, II. HENRIKTől kapta állítólag SZENT ISTVÁN.¹⁶⁶ Már láttuk, *Szent Demeter* kultusza hogyan nyilvánult meg a *szávaszentdemeteri* monostor alapításában (l. fenn 407. l.).

f) Leginkább pedig arra mutatunk rá: *mennyire korszerű kódexünk frank volta, mikor a legújabb kutatások kimutatták, hogy a XI. században, és annak első felében már, nem németországi, hanem frank földről jövő kulturális és egyházi ráhatás nyilvánul meg hazánkban.* Nemcsak nagy általánosságban igazoltuk ezt. A kódexből vett belső érvek mutatták meg (fenn 392. l.), hogy mintapéldánya a frank birodalom északi részére utal, a régi provincia Belgica területére: ebben összevág a Hahóti- és a Pray-kódexszel. Éppen már a XI. század első felében nagyon élénkek a kapcsolatok a frank birodalom eme részével az újabb kutatás szerint, melyet így kódexünk tartalma megerősít, még egyes részleteiben is megvilágít. Mennyire megfelel például, hogy BALOGH ALBIN részletes tanulmányai szerint¹⁶⁷ SZENT ISTVÁN és SZENT ODILO cluny-i apát leveleztek egymással, HUGO apát JOTSALDUS kíséretében Pannoniában járt, a magyar koronát is francia származású pápa küldötte, láttuk, hogyan volt francia származású püspök a bihari egyház élén LIEDUINUS személyében, francia származású volt GYÖRGY kalocsai érsek, az északi részekből, ki a század dereka táján IX. LEO pápával bejárta a frank birodalmat, Burgundiát, Lotharingiát. Francia volt BONIPERTUS

¹⁶⁵ BALOGH ALBIN I. 462. l., ERDÉLYI LÁSZLÓ, A rihanyi apátság története, Pannonhalmi Rendtörténet X. Budapest, 1908. 6—10.

¹⁶⁶ SÖRÖS, A bakonybéli apátság története, Pannonhalmi Rendtörténet VIII. Budapest, 1903. 13—14.

¹⁶⁷ BALOGH I. 458—464., BALOGH II.

pécsi püspök SZENT ISTVÁN korában, kinek életéből azt is láthatjuk, hogyan küldöttek a régi francia hazából könyveket másolásra. Megmaradt ugyanis a chartres-i püspök hozzáíntezett levele, melyet a kért PRISCIANUS-féle grammatikához mellékelte és Pécsre küldött.¹⁶⁸ Tömegek jöttek a frank birodalom belgicai részéről Szent István nobilis uralma alatt Pannoniába, mikor éhínségek törtek ki 1002-ben, különösen 1006-ban, 1010-ben. Még 1042 és 1052 között is jött egy újabb csoport, mint a későbbi krónika leírja.¹⁶⁹

Papok is jöttek ezekkel a vándorló tömegekkel, egy pozitív esetet is említ BALOGH ALBIN: 1047. Verdunt elfoglalták és a székesegyház is leégett, mire 24 kanonok Magyarországra jött.¹⁷⁰ Íme, mennyi kapcsolat a frank birodalom belga részével már a XI. század első felében. Ebben a környezetben egészen természetesen hat az olyan liturgikus könyv, mint a Szelepchényi-kódex, északi frank jellegével.

g) Isten segítségével tanulmányunk végén megállapíthatjuk, miért nincsen benn magyar szent, kimondottan és közismerten magyarországi kultuszban részesült szent. Erre az előadottak után, úgy hiszem, nyugodtan ez a válasz adható: *Azért, mert magyar szenteket akkor még nem tiszteltek.* Nem akarom azt állítani, hogy talán maga SZENT ISTVÁN is ismerte evangéliumos könyvünket, a magyar katolicizmusnak ezt az ereklyéjét, bár kizárva ez sincsen, és ezért nem került bele fiával és SZENT GELLÉRTTEL együtt kódexünkbe. Ha nem is sok, amit megállapítottunk, de azt biztosan mondhatjuk, a Szelepchényi-kódex 1083 előtt készült, amikor a három első magyar szentet VII. GERGELY

¹⁶⁸ Migne P. L. 141., 59.: „Significavit autem nobis filius noster, tuusque fidelis Hilduinus, tuae caritatis erga nos fideliter asserens, unum de nostris Priscianis te velle, quem et per eundem libenter mittimus, quidquid etiam de nostro petieris.“

¹⁶⁹ Chronicon Belgicum magnum, Gombos I. p. 524.: „Circa hoc tempus [1042 cum Wazo episcopus Leodiensis factus est] fuit magna fames in patria Leodiensi, propter quam multi Leodienses descenderunt in Ungariam, ut ibi alerentur.“

¹⁷⁰ LAURENTIUS LEODIENSIS, Gesta Episcoporum Viridunensium (Gombos II. p. 1395) 1047-ről: „Fama est 24 canonicos de ipsa concremata ecclesia tunc Hungariam prae inopia profectos, quos constat nunquam fuisse reversos.“

pápa szentté avatta. Egy évtizeddel korábbra mutat Zoerard és Benedek zoborhegyi szerzetesek († 1020) tiszteletének megindulása, miután b. Mór pécsi püspök († 1074) életrajzukat megírta. *A Szelephényi-kódex tehát valamivel korábbi a Hahóti-kódexnél*, melyben az említett remeték már a kódex törzsében vannak, Szent István pedig a függelékben, a votív misék között: hiszen a mi kódexünkben Zoerard és társa is hiányzik. *Végeredményben a kódex korát 1073 előttre kell tennünk és mindenképen a XI. századba, anélkül, hogy pontosan megállapíthatnók írásának kezdő időpontját, melyet 1000 utánra kell tennünk.*

*

Úgy hisszük, kimerítően mutattuk be és igazoltuk, hogy jelenleg liturgiánk legrégebb könyve a szentistváni kultúrának e tiszteletreméltó egyházi emléke. Bár csak derítené fel a hazai és az utódországok könyv- és levéltárainak, valamint különösen a bécsi, müncheni, ausztriai könyvtáraknak rendszeres kutatása azt a homályt, mely még mindig ott dereng Árpád-kori liturgia-történetünk felett!

RADÓ POLIKÁRP.